
PRIMELE DESCOPERIRI DE VESTIGII CUCUTENIENE DIN BUCOVINA

Bogdan Petru Nicolică*

Motto:

„Câte pături de prundiș s-au așezat aici din viața popoarelor din trecut? Istoria cea mai detaliată n-ar fi în stare să o descrie cu acea acurateță cu care vorbește mozaicul arheologic din aceste pături. Și câte de aceste ruine aflăm pe teritoriul întreg locuit de Români, care în cea mai mare parte-s încă necunoscute științei. Să le disprețuim ca lucruri fără de nici o valoare și să aruncăm obiectele aflate în ele într-o parte? Sau să le adunăm și să le conservăm pentru știință? Și numărul acestor ruine de pe teritoriile locuite de Români e foarte mare și mai fiecare an descoperă noi, căci aici în această parte a Europei vandalismul popoarelor a fost așa de mare, încât chiar ruinele au fost acoperite de țărână, peste care cresc acum arbori seculari. Însemnătatea lor pentru știință e foarte mare. Să ne închipuim toate aceste ruine dezgropate după sistemul sus arătat și am vede imense comori prețioase scoase la iveală pentru știință. Tot pământul Daciei ni s-ar înfățișa în goliciumea aceea, ce pare a ne insufla privirea lui de astăzi. Atunci ne-ar apare fiecare obiect, ce l-am scoate din mozaicul păturilor acestor ruine prundișe, ca o sculă mare, pentru a cărei conservare am tremura și ne-am da toată silința de a aduce cu știința pozitivă în concordanță și a-i da explicația ce i se cuvine. N-am mai împinge-o din dispreț cu piciorul, ci am săruta-o ca o rămășiță scumpă a unui trecut glorios al țării noastre. Toate aceste lucruri le-am compara cu obiectele întrebuințate de noi și în diferența lor am căuta să găsim progresul omenirii și al nostru”.

(Dionisie Olinescu, *Convorbiri arheologice*. Cu privire la români, în *Familia*, XXV, 18/30 iunie 1889, p. 292)

Abstract: *This study aims to put emphasis for the first time on a chapter in the long and fascinating history of Cucuteni culture in Bucovina. This historic region that existed for 143 years (1775-1918), administered at first by the Habsburg Empire, followed by the Austrian-Hungarian Empire, draws special interest. Here, in a small and remote Austrian province, remarkable finds surfaced, being part of both Romanian and Austrian archaeology and of European historiographic landscape. The exceptional value of the prehistoric sites and artefacts from Bucovina ascribed to Cucuteni civilization drew the interest of Vienna authorities that, following the early practices, sent their best specialists to catalogue, research and publish the finds. The catalysts were “The Central Commission for the research and conservation of the historical and artistic monuments”/„Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst-und historischen Denkmale” and “The Anthropology Society”/„Anthropologische Gessellschaft”, through their professionals and prestigious publications („Jahrbuch” and „Mittheilungen”).*

* Muzeul Bucovinei, Ștefan cel Mare, 33, 720003, Suceava, România, niculicab@yahoo.com.

The publication in Vienna in 1899 of the impressive monography "Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina" where Josef Szombathy published a documented chapter entitled "Vorgeschichte", amply presenting the prehistoric finds in Bucovina, crowns researches of both Austrian specialists and Romanian cultural figures in Bucovina over several years.

Karl A. Romstorfer, Raimund F. Kaindl and Josef Szombathy carried out meritorious work of recovery and publication of the unearthed archaeological material, therefore we may consider them real pioneers of Cucuteni culture research. Thanks to them and to some warm-hearted Romanian or Austrian researchers born in Bucovina, of whom we selectively mention Dionisie Olinescu, Constantin Morariu, Vasile Tomiuc, Vasile Arici, Emanuel de Costin, Otto Petrino, Josef von Gutter, Heinrich Klauser, Cucuteni vestiges of impressively beautiful shapes and painted motifs were unearthed, drawn, restored and exhibited in the museums of Vienna and Chernivtsi. The foundation of the two archaeological societies in Bucovina – Society of the Museum of Siret and the Romanian Archaeological Society of Chernivtsi – along with the set up in 1875 of "Franz Joseph" University of Chernivtsi (1875) and of the "Museum of the Country of Bucovina" (1893) had a major impact not only on prehistoric research, but also on the conservation, display and publication of the discovered archaeological materials. All these data, synthetically presented in this study, are part of the pioneering phase of archaeology, the phase of recovery of the first vestiges of Cucuteni culture in Bucovina. Although at that time (second half of the 19th century) their discoverers did not know its "real" name, the value of the information transmitted to present times is extraordinary.

Rezumat: Studiul de față își propune evidențierea, în premieră, a unui fragment din îndelungata și fascinantă istorie a culturii Cucuteni, din cuprinsul provinciei Bucovina. Acest spațiu istoric, cu o existență de 143 de ani (1775-1918), administrat la începuturi de Imperiul Habsburgic, ulterior de cel Austro-Ungar, prezintă un interes aparte; aici, într-o mică și îndepărtată provincie austriacă s-au făcut descoperiri remarcabile, care fac parte nu doar din istoria arheologiei românești și austriece, ci și din ansamblul peisajului istoriografic european. Valoarea excepțională a siturilor și a obiectelor preistorice din Bucovina, dovedite mai târziu ca aparținând civilizației cucuteniene, a suscitât interesul autorităților vieneze, care, conform practicilor acelor timpuri, a trimis pe cei mai buni specialiști să le repertorieze, să le cerceteze și să le publice. Factorii determinați au fost, firește, cele două instituții de anvergură din Viena: „Comisia Centrală pentru cercetarea și conservarea monumentelor istorice și de artă” / „Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale” și „Societatea de Antropologie” / „Anthropologische Gessellschaft”, atât prin specialiști, cât și prin prestigioasele lor publicații („Jahrbuch” și „Mittheilungen”). Totodată, apariția la Viena, în anul 1899, a impresionantei monografii „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina”, în care Josef Szombathy publică un capitol documentat, intitulat „Vorgeschichte”, în care sunt prezentate pe larg descoperirile preistorice din provincie, reprezintă încununarea unor cercetări care au durat mai mulți ani și la care au contribuit atât specialiști austrieci, cât și oameni de cultură români din Bucovina.

Astfel, Karl A. Romstorfer, Raimund F. Kaindl și Josef Szombathy, au desfășurat o activitate meritorie, de recuperare și publicare a materialelor arheologice descoperite, ei putând fi considerați adevărați pionieri ai cercetării culturii Cucuteni. Datorită lor, dar și unor inimoși cercetători români sau austrieci, unii născuți în Bucovina, dintre care amintim selectiv pe Dionisie Olinescu, Constantin Morariu, Vasile Tomiuc, Vasile Arici, Emanuel de Costin, Otto Petrino, Josef von Gutter, Heinrich

Klauser, vestigiile cucuteniene, care i-au impresionat prin frumusețea formelor și a motivelor pictate, au fost recuperate din adâncul pământului, desenate, restaurate și expuse în muzeele din Viena și Cernăuți. În același timp, fondarea celor două societăți de arheologie din Bucovina: „Societatea Muzeului Siret” și „Societatea arheologică română din Cernăuți”, alături de înființarea, în 1875, a Universității „Francisco-Josefine” din Cernăuți (1875) și a „Muzeului Țării Bucovinei” (1893), a avut un impact major în ceea ce privește nu doar cercetarea preistoriei, ci și a conservării, expunerii și publicării materialelor arheologice descoperite. Toate aceste date, înfățișate sintetic în intervenția de față, fac parte din etapa de pionierat a arheologiei, de recuperare a primelor vestigii aparținând culturii Cucuteni din cuprinsul Bucovinei, și, chiar dacă la timpul acela (a doua jumătate a secolului al XIX-lea) descoperitorii lor nu i-au cunoscut numele „adevărat”, valoarea informațiilor transmise până la noi, peste timp, este nepieritoare.

Keywords: Eneolithic, Cucuteni civilization, Bucovina, history of archaeology, Society of the Museum of Siret, Romanian Archaeological Society of Chernivtsi, Museum of the Country of Bucovina.

Cuvinte cheie: eneolitic, civilizația Cucuteni, Bucovina, istoria arheologiei, „Societatea Muzeului Siret”, „Societatea Arheologică Română din Cernăuți”, „Muzeul Țării Bucovinei”.

Pentru a putea reconstitui primii pași făcuți în ceea ce privește descoperirea vestigiilor culturii Cucuteni din Bucovina, credem că, mai întâi, este necesară o „acomodare” cu realitatea istorică a epocii, și, mai ales, o înțelegere și percepere corectă a „realității celuilalt”. Aceasta pentru că, de multe ori, când se vorbește despre Bucovina, există o nuanță accentuată de naționalism, care trebuie înlăturată, ea împiedicând judecata corectă a unor fenomene sociale, culturale, politice sau de altă natură. În realitate, Bucovina reprezintă o construcție alogenă, o provincie istorică pe care noi trebuie să o judecăm ca aparținând, în primul rând, unor realități politice specifice sec. XVIII-XIX și începutului sec. al XX-lea, realități la care românii au trebuit să se raporteze. Așadar, când ne referim la Bucovina, trebuie să îi înțelegem caracterul de provincie austriacă (a Imperiului Habsburgic și, mai târziu, din 1867, Austro-Ungară), care, în funcție de acești parametri, a beneficiat de cadrul legislativ și instituțional în vigoare, manifestat în întreg cuprinsul Imperiului.

Între 1775-1918, pe parcursul celor aproape 150 de ani de existență, pot fi recunoscute mai multe elemente cheie, care au jucat un rol definitoriu în apariția, dezvoltarea și recunoașterea internațională a preocupărilor arheologice din Bucovina. Am avut prilejul, recent, să ne referim la aspecte care țin de politica imperială, perfect coordonată de la Viena, concretizată, în ceea ce privește Bucovina, în apariția formelor preliminare de organizare instituțională: societăți arheologice, care au stat, mai târziu, la baza fondării edificiului cultural esențial, denumit simbolic *Muzeul Țării Bucovinei* (14 mai 1893).

1. Dionisie Olinescu
(1852-1924)

2. Josef Szombathy
(1853-1943)

3. Karl A. Romstorfer
(1854-1916)

4. Raimund F. Kaindl
(1866-1930)

5. Heinrich Klauser
(1838-1911)

6. Vasile Tomiuc
(1844-1914)

Pl. I. Personalități ale arheologiei din Bucovina sec. al XIX-lea, al căror nume se leagă de cercetarea vestigiilor aparținând culturii Cucuteni / *Personalities of archeology in 19th century Bucovina linked to the research of Cucuteni culture vestiges.*

Dar, mai întâi, trebuie să menționăm rolul deosebit de important jucat în epocă de cele două instituții vieneze: *Comisia Centrală pentru cercetarea și conservarea monumentelor istorice și de artă* / *Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* și *Societatea de Antropologie* / *Anthropologische Gessellschaft*. *Comisia Centrală*; prima, din Viena, a editat două periodice, intitulate *Mittheilungen der Central-Commission* și *Jahrbuch der Central-Commission*¹, în timp ce *Societatea de Antropologie* a tipărit *Mittheilungen der Anthropologischen Gessellschaft*; aceste publicații, de înaltă ținută științifică și de largă circulație europeană, au condensat, în paginile lor, alături de alte descoperiri arheologice și nu numai, din cuprinsul Imperiului, și pe cele semnalate pe teritoriul provinciei Bucovina. Este important să arătăm că, din punct de vedere organizatoric, *Comisia Centrală* din

¹ Cu unele întreruperi și modificări de titulatură (cf. Niculică 2009, 26).

Viena a numit, pentru fiecare provincie imperială în parte, conservatori și membri corespondenți. Acest lucru s-a întâmplat și în cazul Bucovinei, pentru care s-a stabilit un număr de trei conservatori și cinci membri corespondenți, care aveau drept atribuții identificarea, repertorierea și publicarea datelor referitoare la diversele categorii de descoperiri, fie ele de monument (biserici, mănăstiri, situri arheologice, cimitire) sau mobile (vestigii arheologice de genul: ceramică, piese de cupru, bronz, monede, tezaur, documente istorice ș.a.)². Cel dintâi conservator al Bucovinei, numit de *Comisia Centrală* în anul 1856, a fost Andreas Mikulicz, în ale cărui atribuții intrau repertorierea descoperirilor arheologice și identificarea siturilor ce urmau a fi investigate³.

Trecând în revistă etapa de pionierat a arheologiei din Bucovina, remarcăm activitatea unor reprezentanți ai intelectualității românești, care au dorit înființarea unor instituții de anvergură (*naționale și nu numai*), dedicate acumulării, conservării și prezentării artefactelor caracteristice diferitelor domenii ale științei din acea vreme: arheologie, istorie, numismatică, artă, științele naturii etc.⁴. Astfel, amintim pe: Aron Pumnul, Eudoxiu Hurmuzachi și George cavalier de Costin, care au urmărit înființarea unei societăți arheologice în Bucovina, care să adune toate descoperirile arheologice, fie de la colecționari, fie de pe urma săpăturilor, obiectivul principal fiind acela de a înființa un *Muzeu Național* al provinciei. Toate aceste idei, care se făceau auzite prin vocea unor oameni importanți, fie politici, fie de cultură, și-au găsit o susținere complementară în măsurile pozitive, culturale, ale Imperiului. Astfel ne explicăm faptul că în Bucovina au apărut cu ușurință, în scurt timp, societăți arheologice și instituții specializate⁵. De asemenea, cercetarea arheologică din Bucovina a fost girată calitativ și instituțional, prin înființarea *Societății Muzeului Siret* (1870), a *Universității din Cernăuți* (1875), a *Societății arheologice române din Bucovina* (1886), a *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți (1893) și a *Muzeului orășenesc Suceava* (1900). În cadrul acestor organizații și instituții și-au desfășurat activitatea personalități marcante ale vieții culturale din provincie: Josef von Gutter, Dionisie Olinescu, Constantin Morariu, Karl

² Denumirea și atribuțiile celor trei secțiuni în care erau organizați conservatorii, așa cum au fost ele gândite de *Comisia Centrală* din Viena, erau: secțiunea I-a, pentru monumentele preistorice, antice și cele din timpul migrațiilor, pe lângă aceasta pentru monedele din toate timpurile; secțiunea a II-a, pentru monumentele medievale și contemporane, cu excepția celor scrise; secțiunea a III-a, pentru monumentele scrise medievale și contemporane.

³ Niculică 2009, 26-27; Niculică 2013, 532; Niculică 2013a, 489, 497-498. Listele cu membrii corespondenți și conservatorii pentru Bucovina au fost periodic publicate în *Mittheilungen der Central-Commission*, precum și în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums* (Cernăuți).

⁴ Niculică 2013, 517-533.

⁵ Costin 1865, 12; Emami 1985, 19-20; Olaru 2002, 79; Jumară 2005, 86; Niculică 2009, 28-29.

A. Romstorfer, Raimund F. Kaindl, Simion Florea Marian, Iraclie Porumbescu, Ștefan Repta, Animpodist Dașchevici, Josef Fleischer, Vasile Morariu, Victor Prelicz, Heinrich Klauser, Dimitrie Isopescu, Franz A. Wickenhauser, Franz cavaler Des Loges și mulți alții⁶. Acum, mai ales în ultimul sfert de veac al sec. al XIX-lea, multe dintre descoperirile preistorice din Bucovina sunt prezentate în diverse publicații ale vremii, fie ele din provincie, din Transilvania, din Regat (București) sau din capitala Imperiului: *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums* / *Anuarul Muzeului Țării Bucovinei* (Cernăuți), *Gazeta Bucovinei*, *Patria*, *Czernowitzer Zeitung*, *Czernowitzer Wochenblatt*, (Cernăuți), *Revista politică* (Suceava), *Voința Națională* și *Buletinul Societății Geografice Române* (București), *Familia* (Oradea), *Amicul Familiei* (Gherla), *Tribuna* (Sibiu), *Mittheilungen* și *Jahrbuch der Central-Commission* și *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft*⁷.

În cadrul intervenției de față încercăm să evidențiem descoperirile aparținând civilizației cucuteniene din Bucovina, despre care trebuie spus că, la vremea respectivă (a doua jumătate a sec. al XIX-lea), au stârnit admirația și interesul științific al tuturor celor care au avut prilejul să intre în contact direct cu producția ceramică, despre care s-a remarcat în epocă, că reprezintă un înalt nivel artistic. Punctăm mai puțin personalitățile, întrucât aceasta s-a făcut deja, într-un context mai larg⁸.

Este, într-adevăr, dificil de apreciat care sunt primele vestigii cucuteniene descoperite pe cuprinsul provinciei Bucovina. Cu puțină „indulgență” am putea accepta că unele toporașe de piatră șlefuită, perforate și neperforate, descoperite înainte de 1870 aparțin acestei strălucite civilizații. Aceste informații interesante îi aparțin arheologului amator, baronul Otto von Petrino (1834-1884), fost conservator al *Comisiei Centrale* din Viena pentru secțiunea I-a (1870-1879), care a avut și unele preocupări de geologie⁹. În scrisorile trimise de el din Sadagura, la 26 mai 1870, către Franz von Hauer, membru al comitetului de redacție al revistei *Mittheilungen der Anthropologischen Gessellschaft in Wien* (revista *Societății de Antropologie* din Viena, înființată în 1870), apar referințe despre topoarele de piatră descoperite la Kisseleu (astăzi Kiseliv / rom. Chisălău, raion Kicman' / rom. Cozmeni, regiunea Cernăuți, Ucraina), Mamornița (astăzi în raionul Herța, reg. Cernăuți), Suceava și Cernăuți (în

⁶ Ignat 1969, 93-a104; Emandi 1985, 14-33; Niculică 2009, 17-115; Niculică 2013, 517-522; Niculică 2013a, 490-491

⁷ Niculică 2009, 17-18; Niculică 2013, 520-521.

⁸ Niculică 2009, 27-115; Niculică 2013, 517-533; Niculică 2013a, 487-502; Niculică 2014, 495-508.

⁹ A publicat în *Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt*, Viena (1868, 1875). Vezi Kaindl 1893, 72-74; Kaindl 1896, 5 și nota 2; Sbierra 1904a, vol. III, 577; Niculică 2009, 27 și nota 47; Niculică 2013, 523-524; Niculică 2013a, 491.

timpul lucrărilor pentru ridicarea palatului administrativ)¹⁰, confecționate probabil din roci sedimentare¹¹.

CHARTA ARCHEOLOGICA A BUCOVINEI

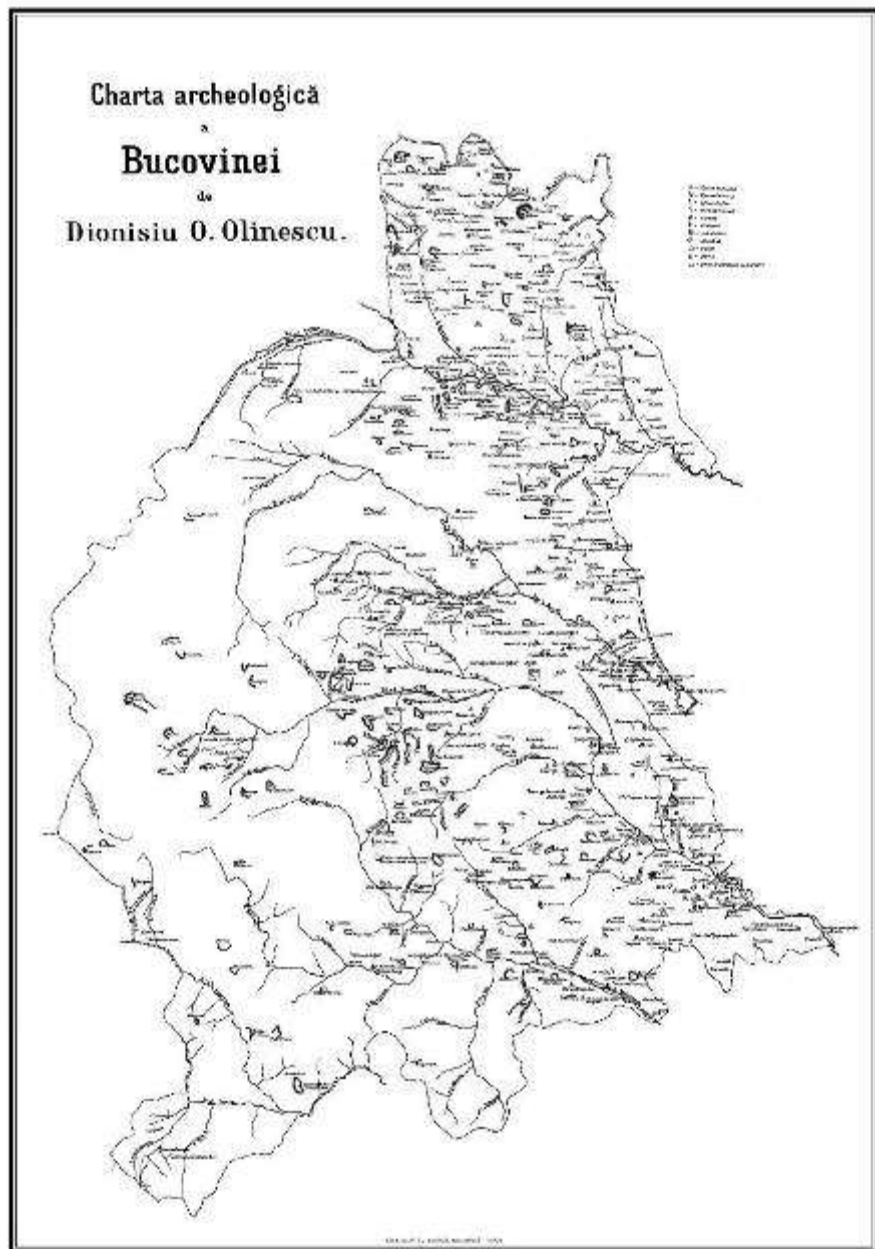
De mare interes pentru geografia timpurilor trecute este compunerea unei cărți a tuturor aflărilor arheologice până acuma cunoscute. De și numărul anticităților Bucovinei este foarte mic și fiind dâensele încă fără nici o legătură istorică între olaltă, reprezentând dâensele numai urme sporadice ale diferitelor epoce și a diferitelor evenimente istorice, desvâlesc ele totuși unele regiuni și topografii, cari până acuma n'au putut fi cunoscute. Aceste aflări arheologice întregesc istoria și geografia țării și sunt pentru epoca de peatră și de bronz unicele dovezi ale existenței ei.

Cercetările și esplorările arheologice datéză de abia de la înființarea comisiei centrale c. r. pentru arte și monumente istorice din Viena, când s'a împărțit Bucovina în 3 secțiuni conservatôre, cari prin raporturile lor către comisia amintită au scăpat cele mai multe anticități aflate de perzare. Din timpurile de mai înainte sunt numai tesau-rele de aur și de argint cunoscute, pe cari după legile de atunci puse guvernul mâna și le așeză spre conservare în cabinetul de antice din Viena. Cele-l-alte anticități aflate s'au perdat fără nici o urmă. După ocuparea Bucovinei de către Austria, întrebuiința guvernul și străinii veniți în țară ruinele aflătôre din țară spre zidirea casarmelor sau caselor particulare. La anul 1792 au protestat cu tumult Suceveni înaintea comisariatului Sucevei, că chirurgul Gutter a cărat

Pl. II. Prima pagină a studiului *Charta archeologica a Bucovinei* / First page of the study *Charta archeologica a Bucovinei* (Olinescu 1894).

¹⁰ Petrino 1871, 109-110.

¹¹ „În iarnă, în timpul prezenței mele la Viena v-am comunicat că în Bucovina s-au descoperit unelte de piatră [...] un topor de piatră dăruit de mine Muzeului Bucovinean, fără gaură pentru coadă și șlefuit doar pe tăiș, care a fost descoperit în 1865 în Kisseleu [...]; un topor de piatră din sienit, care se află de asemenea în muzeu și a fost descoperit la Suceava, se pare că aparține unei epoci mult mai târzii, după prelucrarea și șlefuirea sa [...] Aceste unelte de piatră erau făcute din pietre albe pământoase, traversate de filoane ceva mai închise la culoare, care nu dispar cu acizi și au un miros distinct de argilă” (Petrino 1871, 110).

Pl. III. Harta arheologică a Bucovinei, publicată la București de Dionisie Olinescu / *Archaeological map of Bucovina, published in Bucharest by Dionisie Olinescu (Olinescu 1894a).*

În acei ani, un răsunet local și central îl are activitatea lui Josef Eduard Ritter von Gutter (1809-1886), fost primar al Siretului (Pl. XI/2-3), militar de carieră, arheolog și numismat amator, pe care îl putem considera a fi *primul arheolog al Bucovinei*¹². Josef von Gutter a avut inițiativa de a fonda, în anul 1870, *Societatea Muzeului Siret*, prima societate arheologică din Bucovina; menirea ei era de a colecta diverse obiecte pentru viitorul *Muzeu al Țării Bucovinei* (acesta a fost deschis la 14 mai 1893, sub numele de *Muzeul Țării Bucovinei* din Cernăuți). Activitatea sa rodnică a determinat numirea lui în calitate de conservator al *Comisiei Centrale* din Viena în perioada 1880-1885, pentru secțiunea I-a. Alături de faptul că a redactat, în manuscris (din păcate acesta s-a pierdut), o cronică istorică a orașului Siret, von Gutter este descoperitorul primelor monumente arheologice, care, mai târziu, vor fi atribuite *culturii amforelor sferice* de pe teritoriul României (mormintele de inhumație în cutie de piatră de pe *Dealul Ianului* de la Grănicești, jud. Suceava) și al primelor depozite de bronzuri din Bucovina: Prelipca și Prisăcăreni (azi în reg. Cernăuți). Alături de aceste importante descoperiri, el a menționat, cu mult zel, diverse obiecte preistorice, inclusiv „neolitice” din Bucovina, cu predilecție pe cele din zona orașului Siret, unde a activat în cea mai mare parte. Astăzi, în colecțiile *Muzeului Bucovinei* din Suceava (secția *Muzeul Siret*), se mai păstrează o statueta antropomorfă feminină, aparținând culturii Cucuteni, descoperită de Gutter în zona cărămidăriei Beill de la Siret, la 2 m adâncime; aceasta reprezintă prima descoperire aparținând culturii Cucuteni din Bucovina, care a fost publicată (Pl. XI/1a-b)¹³. A publicat în presa cernăuțeană: *Czernowitzer Zeitung*, *Czernowitzer Wochenblatt* și în *Mittheilungen der Central-Commission* (Viena)¹⁴.

Dispariția lui Josef von Gutter în primăvara anului 1886 a produs un gol în cercetarea arheologică din Bucovina. Se punea problema atât a continuării activității neobositului arheolog amator, cât și a salvării colecțiilor adunate cu trudă ani în șir. În acest context, în același an apare, la Cernăuți, *Societatea Arheologică Română*, fondată de

¹² Despre Josef von Gutter vezi: Prelicz 1886, 31-32; *Revista politică*, I, nr. 7, 15 august 1886, 9; Reli 1927, 10-13; Gassauer 1933; Andrieșescu 1936, 163, 169; Ignat 1969, 94-95; Satco 2004, I, 468; Niculică 2009, 29-35; Prelicz 2011, 74-77, 128-131; Niculică 2013, 524-525; Niculică 2013a, 491-492.

¹³ *** *Notizen*. 135, in *Mittheilungen*, X. Jahrgang, N.F., 1884, CCXXIV și fig. 7.

¹⁴ Notițele respective din *Mittheilungen der Central-Commission* reprezintă rapoarte (informări) sintetice, ușor modificate față de forma lor originală, întocmite pe baza rapoartelor și dărilor de seamă ale lui Josef von Gutter (*** *Notizen*. 21. Vom Serether Museum-Verein, in *Mittheilungen*, VI. Jahrgang, N.F. 1880, LXXVI; *** *Notizen*. 45. (*Die Hünengräber von Graniczestie*), in *Mittheilungen*, VI. Jahrgang, N.F. 1880, LXXXV; *** *Notizen*. 49, in *Mittheilungen*, VII. Jahrgang, N.F. 1881, LXXX; *** *Notizen*. 135, in *Mittheilungen*, X. Jahrgang, N.F. 1884, CCXXIV și fig. 7; *** *Notizen*. 121, in *Mittheilungen*, XI. Jahrgang, N.F. 1885, CXVII și fig. 8 de la p. CVXI).

un alt arheolog amator, de această dată român, Dionisie Olinescu (1852-1924) (Pl. I/1). Am avut prilejul, recent, să ne oprim pe larg asupra activității lui Dionisie Olinescu și a societății sale¹⁵. Datorită meritelor sale deosebite, rezultat deopotrivă al cercetării de teren, dar, mai cu seamă de cabinet, D. Olinescu a fost numit membru corespondent al *Societății Geografice Române* (1886) și membru corespondent al *Comisiei Centrale* din Viena (1891). A avut o susținută activitate publicistică, pe teme de istorie, geografie, numismatică, fiind prezent și cu intervenții numeroase în presă, în special în revistele de la Sibiu (*Tribuna*), Gherla (*Amicul Familiei*), Oradea (*Familia*), în care a prezentat reportaje și sinteze ale vieții culturale din Bucovina, făcând cunoscute totodată descoperirile arheologice din provincie. A mai colaborat la *Voința Națională* (București), *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, *Junimea Literară* și *Gazeta Bucovinei* (Cernăuți), *Buletinul Societății Geografice Române* (București)¹⁶. Cea mai importantă operă a sa este legată de activitatea de repertoriere a descoperirilor arheologice din Bucovina, concretizată în publicarea studiului intitulat *Charta arheologica a Bucovinei*¹⁷ (Pl. II), și a reprezentării cartografice a descoperirilor arheologice de pe teritoriul provinciei¹⁸ (Pl. III), unicat pentru arheologia română a acelor vremuri. Atât în textul studiului, cât și pe hartă, regăsim numeroase informații referitoare la distribuția și poziționarea obiectivelor arheologice din Bucovina, multe dintre acestea, conform descrierilor, aparținând civilizației cucuteniene (statuete antropomorfe, topoare de piatră, ceramică).

Pe Dionisie Olinescu l-au interesat, în mod firesc pentru acele timpuri, manifestările spirituale ale vieții omului preistoric, așa cum le înțelegea el, ilustrate prin intermediul ceramicii pictate și a reprezentărilor antropomorfe. El a rămas, printre altele, impresionat de vestigiile arheologice descoperite încă din timpul activității lui Josef von Gutter, în zona Zamca a localității Siret (astăzi în jud. Suceava). Astfel, într-un articol din *Voința Națională* (București, 1886)¹⁹, el considera că stațiunea de la Siret – *Zamca* este „una din cele mai interesante stațiuni preistorice ale Bucovinei și a întregii Dacii, fiindcă stă în strânsă legătură cu celelalte până acum descoperite

¹⁵ Morariu 1888-1891, 245-247, 304-305; Morariu 1893, 242-243, 304-309; Sbiera 1904, vol. III, 53; Loghin 1926, 262; Predescu 1999, 614; Ignat 1978, 513-520; Vatamaniuc 1996, 17-32; Satco, 2004, vol. II, p. 151-152; Niculică 2008, p. 5; Niculică 2009, p. 73-115; Niculică, 2013, p. 525-526; Niculică, 2013a, 492-493.

¹⁶ cităm selectiv: Olinescu 1876, 442; Olinescu 1876a, 550; Olinescu 1884; Olinescu 1885, 186-187; Olinescu 1885a, 190-191; Olinescu 1885b, 460, 462; Olinescu 1885c, 625; Olinescu 1886, 2-3; Olinescu 1886a, 37; Olinescu 1889, 271; Olinescu 1894, 64-94; Olinescu 1894a, 3-10.

¹⁷ Olinescu 1894, 64-94.

¹⁸ Olinescu 1894b.

¹⁹ Olinescu 1886, 2-3.

stațiuni ale Daciei, cu Piscul-Crăsani, Vădastra, din România și Turdaș din Ardeal și mărturie neștersă pentru înrudirea popoarelor preistorice din Bucovina cu celelalte țări ale Daciei Vechi". Autorul descrie cu lux de amănunte descoperirile de pe *Zamca*: la trei metri adâncime, fuseseră observate zone cu pământ ars, cu cenușă și cărbuni, în care s-au descoperit „două topoare de piatră, cuțite de cremene, coarne ascuțite, dinți de la animale antediluviene, oase de păsări, unelte de cusut ca ace de os, fierăstraie din fălcile peștilor, unelte de țesătură cu greutatea statuii de lut roșu și uscat numai la soare și secară calcinată”²⁰. El remarcă descoperirea cu totul deosebită, reprezentând, după toate indiciile, o depunere rituală, aparținând civilizației Cucuteni: „două oale mari de lut roșu și una mică ce erau decorate cu felurite semne geometrice și umplute cu cenușă de la oameni morți. Mai multe ulcele din lut roșu, de o înălțime de 7 cm și de o lățime de 6 cm le înconjurau la o depărtare de 25-36 cm, care erau până la una toate stricate; în ele se afla o masă neagră cleioasă. Vasele acestea erau făcute numai cu mâna, fără roată și uscate la soare. Hârburi din aceste ulcele s-au scos până acum până la o sută. Între acestea se aflase și un idolaș mic făcut din lut roșu, fără roată, numai cu mâna. E de 4 cm lung²¹. Capul lui e diform semănând mai mult unei buhe și părul se ascuțește într-un triunghi; e fără mâini și fără picioare și pântecul e format ca la o femeie însărcinată, având pe el un semicerc întors spre sus. Pe cap și în cealaltă parte a corpului se află găuri, desigur pentru introducerea de ace, sivare, spre a fi purtată ca amuletă”. Fără a intra în prea multe detalii, mai amintim că Olinescu vedea analogii potrivite pentru frumoasa statueta de la Siret în descoperirile de la Vădastra, Piscul-Crăsani și Turdaș, dintre care unele prezentau aceleași orificii ca piesa de la Siret. El consideră că toate aceste reprezentări aparțin unei zeițe feminine, „o Venus, ce era venerată de către popoarele Daciei”, invocând, totodată, similarități cu alte descoperiri, mult mai îndepărtate, ca cele efectuate de H. Schliemann la Troia-Hissarlik și Micene. D. Olinescu remarca faptul că statueta prezenta un corp de femeie însărcinată, indicându-se astfel marea fecunditate a vieții, semnele de pe pântecul ei, ca semicercul și triunghiul fiind socotite „embleme religioase ale fecundității femeiești”: „idolul de la *Zamca* din Siret ne reprezintă deci o Venus, care, după exteriorul ei și simbolurile ei religioase, arată multă senzualitate nedesfrântă a populației de atunci”²².

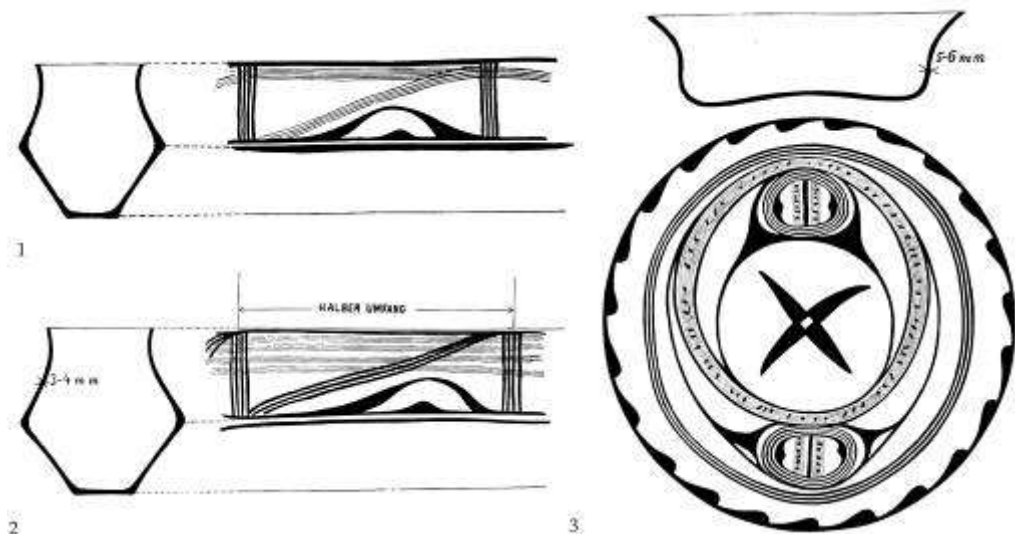
Fără a forța lucrurile, ne întrebăm dacă am putea invoca anumite analogii pentru descoperirea, credem remarcabilă, de la Siret. Astfel, notăm că la Ghelăiești (jud. Neamț), au fost descoperite șase vase pictate, dispuse în cerc, în jurul unui alt vas

²⁰ Olinescu 1886, 3.

²¹ În realitate înălțimea statuetei este mai mare: 9 cm (pl. XI/1b).

²² Interesantă ni se pare maniera de judecare istorică, cu privire „globalizatoare”, la toată „Dacia” (Olinescu 1886, 3).

cu capac, acoperit de un altul, de mari dimensiuni, în interiorul căruia se aflau patru statuete așezate în cruce, complexul fiind atribuit fazei Cucuteni B²³. O situație asemănătoare este cea remarcată în cazul descoperirii de la Buznea (jud. Iași), unde șase vase înconjurau un castron central, care a fost așezat cu gura în jos, el protejând un număr de patru statuete dispuse în cruce²⁴.

Pl. IV. Ceramică pictată aparținând culturii Cucuteni, descoperită la Șipeniț / *Painted ceramic ascribed to Cucuteni culture, discovered at Șipeniț* (Romstorfer 1893, fig. 29-31).

Cât despre mica statueta antropomorfă la care se referea D. Olinescu, credem că este vorba despre cea publicată în *Mittheilungen der Central-Commission*, X. Jahrgang, N.F., 1884, fig. 7, 1899, piesă care astăzi se păstrează în colecțiile Muzeului Bucovinei, secția Muzeul Siret (Pl. 11/1 a-b). O altă statueta descoperită la Siret, dar puțin diferită din punct de vedere morfologic, a fost publicată de Josef Szomabthy în monografia referitoare la provincia Bucovina²⁵ (Pl. V/1, dreapta jos).

Rapoartele trimise de-a lungul anilor de conservatorii și corespondenții Comisiei centrale din Bucovina nu au rămas fără urmări în cercurile științifice vieneze. *Feedbackul* Viena – provincie s-a concretizat prin statutarea unor relații științifice și interpersonale excelente. În deceniul nouă al sec. al XIX-lea, imediat după fondarea la 14 mai 1893 a Muzeului Țării Bucovinei, care a constituit un cadru legal ce a impulsionat pozitiv dezvoltarea arheologiei în provincie, se remarcă activitatea unuia

²³ Monah 1997, 41-42.

²⁴ Mihai, Boghian 1985, 429-430; Boghian, Mihai 1987, 313-324; Monah 1997, 42.

²⁵ Szombathy 1899, 49.

dintre marii arheologi ai Europei acelor timpuri: Josef Szombathy (1853-1943) (Pl. I/2). Date biografice amănunțite au fost deja publicate de Angelika Heinrich de la *Naturhistorisches Museum* din Viena²⁶, la fel și în ceea ce privește activitatea sa de cercetare a vestigiilor arheologice ale Bucovinei²⁷, astfel că punctăm doar câteva momente importante. Josef Szombathy a studiat Polithenica la Viena, a avut preocupări de botanică, paleontologie, mineralogie, petrografie (a participat la cursurile marilor profesori Andreas Kornhuber și Ferdinand von Hochstetter, devenind mai apoi asistentul acestuia din urmă în 1874). Geologia i-a fost predată de Eduard Suess, iar geografia fizică de Friedrich Simony. A participat și la celebrele cercetări arheologice de la Hallstatt (Austria), coordonate de Ferdinand von Hochstetter. La momentul sosirii sale în Bucovina, Szombathy acumulasese deja o vastă experiență de birou, teoretică, dar și una practică, ceea ce îi adusesese promovarea în funcția de custode al colecției de antropologie și preistorie a *Muzeului de Istorie Naturală / Naturhistorisches Museum* din Viena, precum și aceea de membru al Societății de *Antropologie din Viena* (numit în 1879)²⁸, societate care fusese fondată puțin mai devreme, în 1870²⁹.

Într-un studiu din 2014 ne-am referit pe larg la prezența lui Josef Szombathy, în cursul anilor 1893 și 1894, în Bucovina³⁰. Privitor la recunoașterile sale arheologice din provincie menționăm că există doar patru mărturii documentare semnate personal³¹. Astfel, primele trei au fost publicate sub forma unor rapoarte de mici dimensiuni, în anuarul *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți / *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, după cum urmează: în 1894, nr. II – *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, pag. 11-21; în 1895, nr. III – *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, pag. 20-24; în 1896, nr. IV – *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, pag. 131-135, acesta din urmă fiind de fapt o reluare a textului publicat în anul precedent. Cea de a patra contribuție a lui Szombathy, reprezentând o reușită sinteză a cercetărilor și a concepțiilor sale istorice, privitoare la descoperirile străvechi din Bucovina, datează din anul 1899, fiind publicată sub forma unui capitol distinct, în celebra lucrare monografică, de dimensiuni impresionante *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* (Viena, 1899). Acest capitol, intitulat de Josef Szombathy sugestiv *Vorgeschichte / Preistorie*, rămâne, până astăzi, un document unic pentru descoperirile preistorice din zona noastră. Alături de aceste izvoare

²⁶ Heinrich 2003, 1-45.

²⁷ Niculică 2013, 526-528; Niculică 2013a, 493-494; Niculică 2014, 495-508.

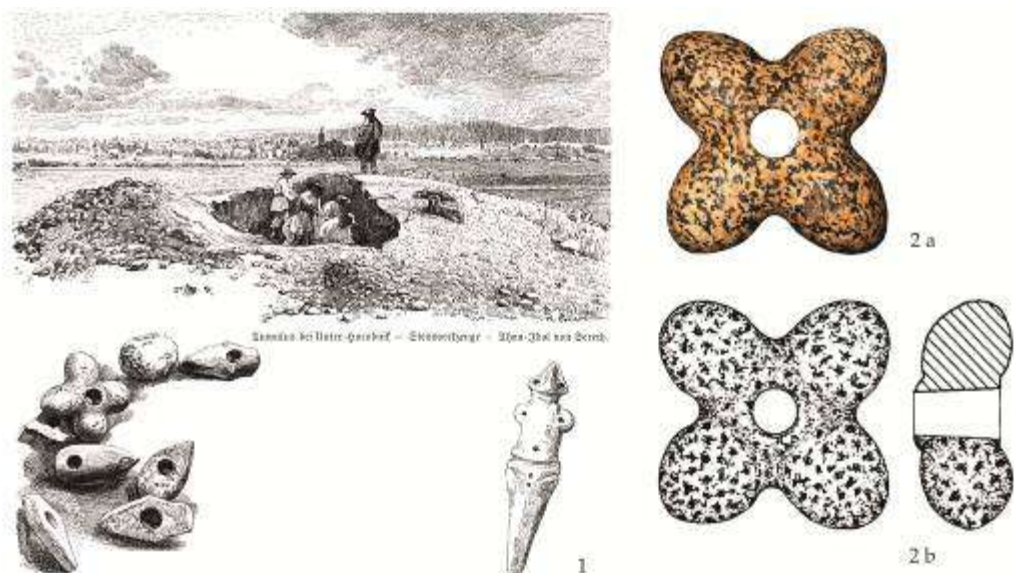
²⁸ Heinrich 2003, 24.

²⁹ Kaindl 1893, 72-74.

³⁰ Niculică 2014, 495-508.

³¹ Niculică 2014, 499.

documentare, trebuie să așezăm pe un loc distinct efortul marelui arheolog preistorician român, Ioan Andrieșescu de la Universitatea din București, care a încercat să sintetizeze activitatea lui Josef Szombathy din Bucovina în două articole, apărute în 1936 și 1943³²; pe baza rapoartelor publicate în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, el a refăcut anumite secvențe din traseele urmate de Szombathy, punctând și rezultatele investigațiilor arheologice. De asemenea, o mențiune succintă asupra prezenței lui Szombathy în Bucovina se datorează și arheologului Mircea Ignat, într-un studiu publicat în anul 1969³³.

Pl. V. 1. Descoperiri arheologice din Bucovina: tumul de la Horodnic de Jos, statueta antropomorfă cucuteniană descoperită la Siret de Josef von Gutter (dreapta jos), topoareciocan de piatră, o greutate (?) și sceptrul cruciform eneolitic descoperit la Bădeuți de preotul Vasile Tomiuc; 2. a-b. sceptrul cruciform de la Bădeuți (jud. Suceava). Înălțimea piesei: 72 mm / 1. *Archaeological finds in Bucovina: the barrow of Horodnic de Jos, Cucuteni anthropomorphic figurine found at Siret by Josef von Gutter (lower right), stone hammer-axes, a weight (?) and the Eneolithic cruciform scepter found at Bădeuți by priest Vasile Tomiuc (Szombathy 1899, 49); 2. a-b. cruciform scepter of Bădeuți (Suceava co.)* (a. Niculică 2009a, 180, fig. 1/1; b. Dumitroaia 2000, fig. 84/3). *Artefact height: 72 mm.*

³² Andrieșescu 1936, 161-173; Andrieșescu 1943, 3-33.

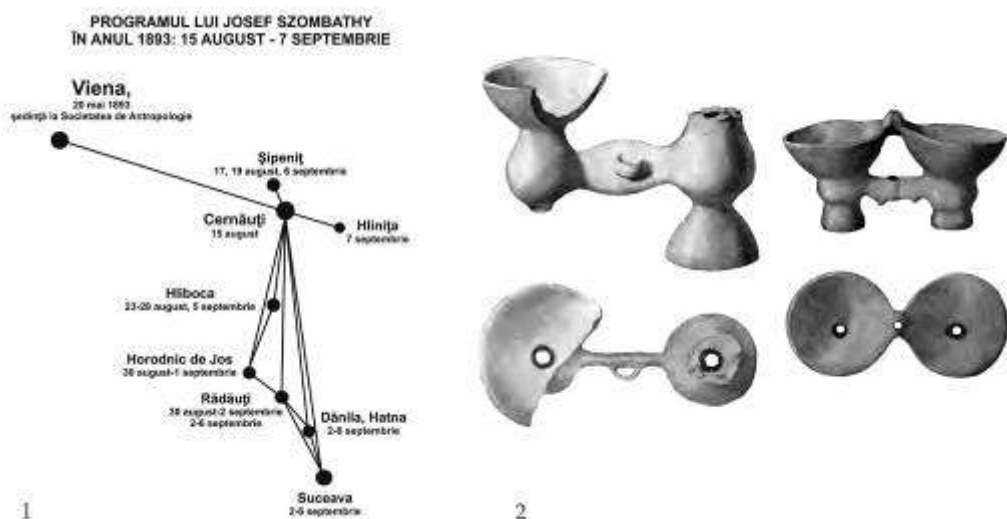
³³ Ignat 1969, 99.

Malte Thongefäße und verschiedene Werkzeug der jüngeren Steinzeit.

Pl. VI. Descoperiri cucuteniene din Bucovina: amforete, vase bitronconice, capac de tip „coif suedez”, vas-binoclu. Ceramica pictată provine din cunoscuta aşezare de la Şipeniţ. Unele topoare de silex aparţin probabil civilizaţiei Amforelor Sferice / *Cucuteni finds in Bucovina: small amphorae, biconical vessels, “Swedish helmet” lid, binocular-shaped vessel. The painted ceramic was found in the famous settlement of Şipeniţ. Certain flint axes are probably specific to the civilization of the Spherical Amphorae* (Szombathy 1899, 51).

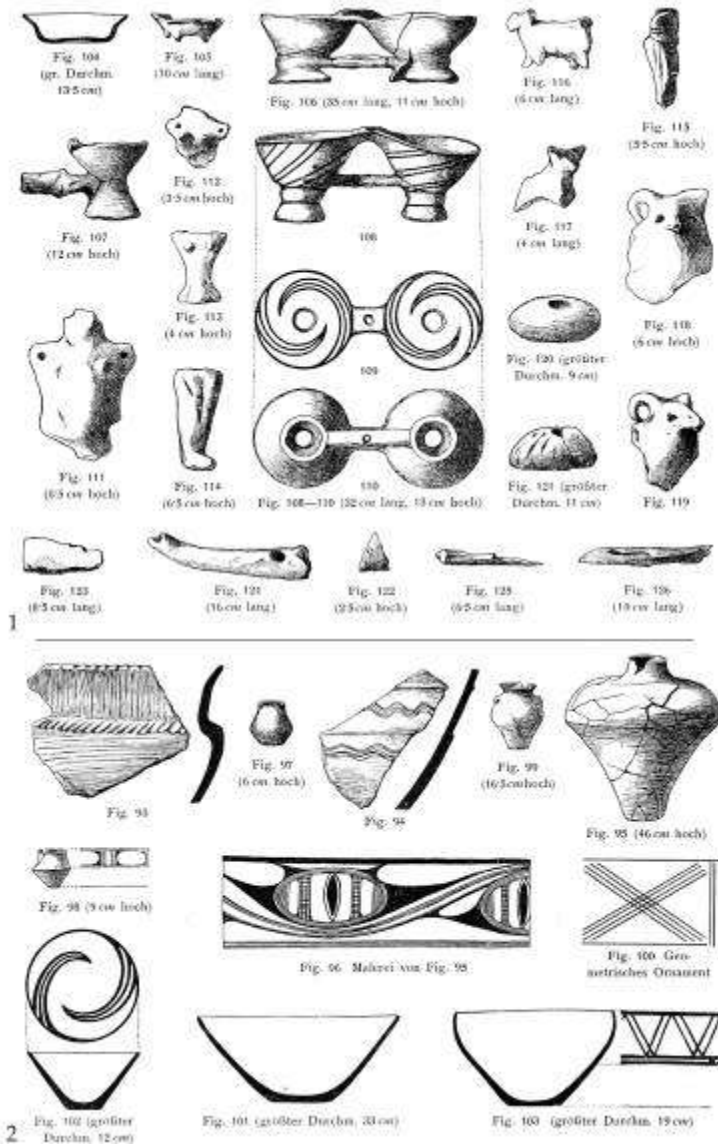
Firește, oricine și-ar pune întrebarea de ce a fost trimis un cercetător ilustru, cu poziții academice înalte la Viena, tocmai în îndepărtata Bucovina. Răspunsul este simplu: modul de organizare al forurilor științifice vieneze răspundea intereselor culturale ale Imperiului, în sensul acumulării și publicării metodice a informațiilor, dar și a patrimoniului științific, sub forma rapoartelor trimise de conservatorii și membrii corespondenți ai *Comisiei Centrale* sau ai *Societății de Antropologie* precum și sub forma palpabilă a materialelor arheologice prelevate în cursul cercetărilor (săpăturilor) (și astăzi, la Viena, se mai păstrează descoperiri arheologice datând din acea epocă). Acest interes al *Societății de Antropologie* s-a manifestat mai intens după 1889, când politica societății era aceea de a dezvolta o serie de studii etnografice și de preistorie pentru provincia Bucovina³⁴. În urma ședinței din 20 mai 1893, susținută la sediul *Societății de Antropologie* din Viena, s-a decis trimiterea lui Szombathy în Bucovina, în conformitate cu planul de lucru al societății, care dorea „egalarea” cercetării din provincie cu cea din Galiția, despre care se cunoșteau mai multe date³⁵.

Pl. VII. 1. Itinerariul lui Josef Szombathy în Bucovina, toamna anului 1893; 2, vase de tip binoclu descoperite în așezarea cucuteniană de la Șipeniț (Ucraina) / 1. *Josef Szombathy's itinerary in Bucovina, in autumn 1893* (Niculică 2014, 507, fig. 5); 2. *binocular-shaped vessels found in the Cucutenian settlement of Șipeniț (Ukraine)* (Much 1902, 120, fig. 1-4; Niculică 2011, 303, fig. 4).

³⁴ Kaindl 1893, 72-73; Niculică 2013a, 492; Niculică 2014, 500.

³⁵ Szombathy 1894, 12.

Pl. VIII. Descoperiri aparținând civilizației Cucuteni din așezarea de la Șipeniț (Ucraina): plastică antropomorfă, zoomorfă, vase-binoclu, ceramică pictată și nepictată, măsuță-altar cu patru picioare, ceramică de tip Cucuteni „C”, greutăți, fusaiole, vârf de săgeată de silex, diverse piese os / *Finds belonging to the Cucuteni civilization in the settlement of Șipeniț (Ukraine): anthropomorphic, zoomorphic plastic art, binocular-shaped vessels, painted and not painted ceramic, small four legged altar table, Cucuteni “C” ceramic, weights, spindle whorls, flint arrowheads, various bone items* (Kaindl 1903a).

În același timp, extrem de important este faptul că la sediul *Societății de Antropologie* exista un manuscris realizat de arheologul amator din Cernăuți, Dionisie Olinescu, președintele *Societății Arheologice Române* (1886-1893): o hartă cu indicarea locurilor cu descoperirile arheologice cunoscute la acea vreme în Bucovina. Despre această hartă ne vorbește chiar Szombathy, care a avut prilejul să o consulte la sediul societății, înainte de a fi trimis în Bucovina: „... printre lucrările nepublicate, în prima linie trebuie menționată o hartă, schițată cu multă silință, de domnul Olinsky-Olinescul și prevăzută cu arătarea locurilor preistorice și romane din Bucovina. Societatea de Antropologie posedă o copie. Această hartă, aproape virgină în părțile de apus și muntoase ale țării, mi-a arătat imediat drumul către văile largi ale râurilor, bogat presărate cu situri arheologice și către zona precarpatică...”³⁶. Această hartă arheologică a Bucovinei, întocmită de Dionisie Olinescu, a fost publicată ulterior, în numărul pe 1894 al *Buletinului Societății Geografice Române* (București)³⁷. Harta lui Olinescu a reprezentat un *unicum* pentru arheologia acelor timpuri; ea a fost realizată cu multă atenție, cu înfățișarea multor detalii, imaginea generală fiind întocmai cu cea creionată de Josef Szombathy: o zonă montană săracă în descoperiri arheologice, dar care sporesc numeric pe măsură ce ne îndepărtăm de rama montană a Carpaților și se intră în regiunea de podiș.

Reținem că, pe parcursul cercetărilor din 1893 și 1894, Josef Szombathy a fost sprijinit de Karl A. Romstorfer, Raimund F. Kaindl, de autorități și de proprietarii siturilor arheologice. Prima campanie, cea din toamna anului 1893, a fost și cea mai consistentă sub aspectul datelor prelevate, pe baza acestora Szombathy reușind să întocmească primul raport de cercetare amănunțit publicat în Bucovina. Având la bază harta arheologică a lui Dionisie Olinescu, dar și susținerea din partea lui Karl A. Romstorfer și Johann Polek la sosirea în Cernăuți, încă din prima zi (15 august 1893), Szombathy a început periplul său, așa cum se procedează și astăzi, cu o preliminară și temeinică documentare arheologică „de cabinet”³⁸. Au urmat, firește, contactele cu autoritățile, respectiv cu baronul Nicolae Mustață (patronul comisiei *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți) și conducerea acestei instituții³⁹. Szombathy scrie că, încă din 17 august, a luat parte, alături de baronul Mustață și K. A. Romstorfer, la săpăturile de la Șipeniț, pe care le-a inspectat, ulterior, în două rânduri (19 august și 6 septembrie), bucurându-se de ospitalitatea soției baronului Leon Wassilko (Vasilco), a baronului Nicolae Mustață și a lui Vasile cavalier de Costin⁴⁰.

³⁶ Szombathy 1894, 12; Andrieșescu 1936, 126; Niculică 2014, 500.

³⁷ Olinescu 1894, 3-10; Niculică 2009 – reeditarea hărții.

³⁸ Szombathy 1894, 12.

³⁹ Szombathy 1894, 12.

⁴⁰ Szombathy 1894, 13; Andrieșescu 1936, 164-165.

Între 19 august și 2 septembrie 1893, Josef Szombathy a fost însoțit și sprijinit de profesorul de *Istoria Austriei* de la Universitatea din Cernăuți, Raimund F. Kaindl, bun cunoscător al vestigiilor arheologice preistorice ale Bucovinei⁴¹. Așezarea preistorică de la Șipeniț, situată la 15 km vest-nord-vest de Cernăuți, pe malul stâng al Prutului, i-a atras în mod deosebit atenția. Învățătorul Vasile Arici, proprietar al unei porțiuni a sitului arheologic, impresionat de mai vechile legende, care vorbeau despre comori ascunse în pământ, începuse deja săpăturile, descoperind vase de lut. O parte din aceste descoperiri a fost predată baronului Mustață, fiind păstrată în *Muzeul Țării Bucovinei* din Cernăuți. Maniera în care vasele de la Șipeniț erau pictate, în mod deosebit decorul spiralat – cunoscut, după cum arăta Szombathy, dintr-o serie de descoperiri din Polonia – este descris de arheologul vienez, care citează un vas de mari dimensiuni, cu înălțimea de 64 cm și diametrul de 67 cm, cu gâtul scurt și „îndoit în sus”⁴². Cercetând cu atenție, Szombathy a remarcat un strat de cultură, ce apărea în timpul săpăturilor arheologice, strat în care se descopereau cărbuni, cenușă, tencuieli de pereți, oase de animale domestice, diverse fragmente ceramice pictate, greutăți de lut pentru războaiele de țesut, vase de tip binoclu și alte vestigii. Concluzia lui Szombathy era că la Șipeniț a existat în vechime o așezare distrusă din cauza focului, iar locuințele erau de tipul colibelor, cu pereții construiți din împletituri de nuiele îmbrăcate cu lut. Locuirea preistorică de la Șipeniț era asemănată de Szombathy cu unele deja cunoscute și cercetate în Galiția⁴³. Traseul urmat de Josef Szombathy în Bucovina, în toamna anului 1893 a fost reconstituit pe baza schițelor sale publicate în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums* (Pl. VII/1)⁴⁴.

Fără rezultate notabile ca în anul precedent, campania de cercetări a lui Josef Szombathy din toamna anului 1894 a atins totuși câteva puncte importante⁴⁵. Astfel, Szombathy a urmărit, cu precădere, investigarea spațiului din nordul Bucovinei, dintre marile artere hidrografice Prut și Nistru⁴⁶. A fost acordată o atenție aparte sitului preistoric de la Șipeniț (aparținând culturii Cucuteni), același învățător, Vasile Arici, sprijinindu-l și semnalându-i noile vestigii apărute între cele două vizite, totodată fiind investigate noi porțiuni din „așezarea neolitică”⁴⁷. După cercetările de la Șipeniț, pentru a-și întregi imaginea de ansamblu, J. Szombathy a efectuat un periplu

⁴¹ Szombathy 1894, 13; Andrieșescu 1936, 164.

⁴² Szombathy 1894, 13.

⁴³ Szombathy 1894, 13-14; Andrieșescu 1936, 164-165; Niculică 2014, 501-502.

⁴⁴ Niculică 2014, 507, fig. 5.

⁴⁵ Niculică 2014, 503-507.

⁴⁶ Szombathy 1895, 20; Andrieșescu 1936, 166.

⁴⁷ Szombathy 1895, 20.

consistent prin mai multe localități din Bucovina: Ștefanovka⁴⁸ (Ștefanovca, distr. Coțman la acea vreme – n.n.), unde a studiat colecția de piese preistorice a lui Ioan cavaler de Zotta; în călătoriile sale, efectuate cu trăsură, a fost însoțit de Karl A. Romstorfer la: Sadagora (Sadagura), Waslowce (Văslăuți, distr. Cernăuți pe atunci), Kukzurmik (Cuciur Mic), Zastawna (Zastavna), Kadobestie (Cadobești, distr. Coțman), Kriszczatec (Crișciatoc, distr. Coțman) și Zwiniacze (Zviniace, distr. Coțman)⁴⁹, din această ultimă localitate și din colecția lui Ioan Zotta fiindu-i prezentate numeroase piese „neolitice”⁵⁰. La Kotzman (Coțman) i-a fost prezentat un vas de lut pictat provenind de la Șipeniț, asemănător cu altul găsit la Doroșăuți pe Nistru⁵¹. În încheierea raportului dedicat cercetărilor din 1894, Szombathy notează că vestigiile arheologice descoperite prezintă un interes deosebit, provincia Bucovina având o valoare etnografică deosebită, el sperând ca în viitorul apropiat să poată detalia informațiile obținute⁵². Aceste detalieri nu au întârziat să apară: contactul lui Josef Szombathy cu „antichitățile” Bucovinei a fost unul pozitiv, concretizat prin apariția capitolului *Vorgeschichte / Preistorie*, din impresionanta monografie *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* (Viena, 1899)⁵³. Însoțit de o frumoasă ilustrație, realizată de artistul vinez Theodor von Ehrmanns (Pl. V/1; VI), autorul a sintetizat aspectele privitoare la descoperirile preistorice cunoscute în acel moment în Bucovina. Vizibil emoționat de succesul, ineditul și importanța europeană a săpăturilor de la Șipeniț, Szombathy le dedică acestora un spațiu amplu în economia capitolului. Tocmai de aceea, câteva dintre vasele aparținând culturii Cucuteni de la Șipeniț (subliniem încă o dată că la momentul respectiv nu se cunoștea acest termen), au fost ilustrate în textul său (Pl. VI). Din text reiese cât de mult a dorit Szombathy să înțeleagă cele mai vechi urme de locuire umană din Bucovina, din așa-zisa „perioadă primitivă”, căreia îi aparțineau „unelte de piatră” și „oale de ceramică”, alături de felurite „unelte de os”. El ia în considerație importanța așezărilor „neolitice” descoperite în Bucovina, dintre care, pe primul loc, în opinia sa, îl ocupă locuințele cercetate la Șipeniț pe malul Prutului. Szombathy remarcă tehnica de construcție a acestor locuințe din timpurile străvechi, vorbind despre „colibe mici neolitice”, cu pereții realizați din nuiele împletite și „îmbrăcate cu lut”, cu acoperișul din paie sau stuf, oferind și o surprinzătoare analogie, aflată la îndemână: „așa cum există și astăzi la țară”. De asemenea, el atrage atenția asupra unor descoperiri de excepție ca de

⁴⁸ Pentru denumirile localităților existente în acea vreme vezi și: Werenka 1895; Grigorovitz 1908.

⁴⁹ Szombathy 1895, 21; Niculică 2014, 504.

⁵⁰ Szombathy 1895, 21; Andrieșescu 1936, 166; Niculică 2014, 504.

⁵¹ Szombathy 1895, 21-22; Andrieșescu 1936, 166; Niculică 2014, 504.

⁵² Szombathy 1895, 24.

⁵³ Szombathy 1899, 49-56.

exemplu: „oalele uneori mai mari de jumătate de metru”, „castroane întinse sau adânci”, precum și „minunate stative duble” (de fapt cunoscutele vase-binoclu). Despre toate aceste el remarcă: „au fost lucrate manual, din lut foarte fin” și că au fost pictate cu „maro închis sau roșu închis”, amintind spiralele și formele geometrice. Ilustrația capitolului *Vorgeschichte* include și o frumoasă statueta antropomorfă (Pl. V/1, dreapta jos)⁵⁴.

Un alt personaj-cheie în dezvoltarea vieții culturale și științifice a Bucovinei, cu implicații majore în cercetările arheologice din Bucovina a fost reputatul arhitect austriac Karl A. Romstorfer (1854-1916) (Pl. I/3), istoric și arheolog deopotrivă⁵⁵. Romstorfer a fost conservator pentru Bucovina al *Comisiei centrale din Viena* (secțiunea a II-a) începând cu anul 1888 și membru corespondent străin al *Academiei Române* (29 mai 1914). S-a remarcat și printr-o activitate publicistică meritorie, care a cuprins atât descoperirile eneolitice, cât și cele aparținând epocii bronzului și fierului sau cele medievale⁵⁶.

Karl A. Romstorfer a participat la numeroase cercetări arheologice (săpături), dar și la excursii de documentare (vezi mai sus cazul Szombathy)⁵⁷, în general contribuția sa la dezvoltarea și diseminarea cunoștințelor despre arheologie și despre rezultatele cercetărilor din Bucovina, aparținând pre- și protoistoriei Bucovinei fiind puțin cunoscute cercetătorilor români⁵⁸. Alături de multe alte inițiative, cum sunt preocupările privitoare la restaurarea monumentelor istorice medievale ale provinciei, menționăm contribuția sa decisivă la fondarea *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți (1893) și a *Muzeului Orășenesc Suceava* (1900)⁵⁹. Activitatea sa meritorie i-a adus și poziția de secretar al *Muzeului Țării Bucovinei*, în această calitate Karl A. Romstorfer propunând editarea periodicului *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*. În această publicație el a semnat rubrica *Aus den Mittheilungen der k.k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, în care a rezumat rapoartele *Comisiei Centrale din Viena*, apărute în *Mittheilungen* și *Jahrbuch der Central-*

⁵⁴ Szombathy 1899, 49.

⁵⁵ Szombathy 1894, 11-21; *Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Zeitgenossenlexikon*. Herausgegeben von Hermann A. L. Degener, III. Ausgabe, Leipzig, 1908; Predescu 1999, 737; Rusu 1999, 459; Satco 2004, II, 316-317; Șerban 1996, 511-519; Niculică 2006, 5; Demciuc 2006, 5; Niculică 2009, 49-50 și nota 125; Niculică 2010, 321-340; Niculică 2013, 528-529; Niculică 2013a, 494-495.

⁵⁶ Romstorfer 1889, 32-33; Romstorfer 1891, 80-83; Romstorfer 1893, 243-244 și 256-fig. 29-31; Romstorfer 1893a, 45-71; Romstorfer 1894, 115-119; Romstorfer 1894a, 49-50; Romstorfer 1895, 141-143; Romstorfer 1896, 136-139; Romstorfer 1897, 83-87; Romstorfer 1898, 111-115; Romstorfer 1899, 104-114; Romstorfer 1903, 399-400; Romstorfer 1904, 85-89; Romstorfer 1904a, 40-43.

⁵⁷ Niculică 2014, 501, 503, 505.

⁵⁸ Niculică 2013, 528-529; Niculică 2013a, 494-495.

⁵⁹ Emandi 1985, 30; Niculică 2011, 295, 299 și nota 20; Niculică 2013, 528.

Commission, menționând, printre altele, descoperirile aparținând culturii Cucuteni, de la Șipeniț, Siret sau din alte localități. A fost unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Josef Szombathy în timpul cercetărilor sale din Bucovina din anii 1893 și 1894, participând și la săpăturile din stațiunile de la Șipeniț, Hliboca și Hlinița⁶⁰. Despre descoperirile de la Șipeniț, Karl A. Romstorfer a publicat un succint raport în *Mittheilungen der Central-Commission*⁶¹, intitulat sugestiv *Gefässe aus Schipenitz / Vasele de la Șipeniț*. Aflăm de aici că învățătorul din sat (Vasile Arici – n.n.) a descoperit multe vase interesante de lut, în momentul când a început lucrările la grajdul din gospodărie; el a săpat o groapă mai adâncă pentru un stâlp de lemn și a găsit un strat de argilă (lut) arsă a cărui margine nu a găsit-o, nici după ce a mărit groapa la 2 m în diametru. Sub acest strat au fost descoperite ulterior fragmente ceramice provenind de la vase întregibile. Profesorul Kolbenheyer și baronul Nicolae Mustață (membru în curatoriu Muzeului Țării Bucovinei – n.n.)⁶² au luat câteva „oale și străchini”. Este descris interesantul decor pictat „desenat cursiv cu pensula”, cu grosimi diferite: linii circulare care se întretaie și se încolăcesc, la oale fiind pictată doar jumătatea superioară (Pl. IV/1-2); de asemenea, aici s-a descoperit și un cuțit de silex cu lungimea de 9 cm, lățimea de 2 cm și grosimea de 0,5 cm⁶³.

Raimund Friedrich Kaindl (1866-1930) (Pl. I/4), unul dintre marii profesori ai Universității din Cernăuți este bine cunoscut pentru studiile sale de etnografie și istorie privitoare la Bucovina. A fost membru în curatoriu Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți, decan (1910, rector al Universității din Cernăuți (1912-1913), membru corespondent (1898) și conservator (1909) al *Comisiei Centrale* din Viena⁶⁴. De asemenea, Raimund Kaindl s-a remarcat prin pasiunea pentru arheologie, în special pentru descoperirile preistorice de la Șipeniț. Kaindl este autorul uneia dintre importante lucrări de sinteză referitoare la istoria Bucovinei: *Geschichte der Bukowina* (Cernăuți, 1896), în care prezintă, printre multe altele, descoperirile preistorice cunoscute la acel moment în provincie. A avut o viață deosebit de activă în peisajul cultural, în general și cel arheologic, în special, participând la săpăturile de la Șipeniț alături de Josef Szombathy și învățătorul Vasile Arici (1893), reluând ulterior cercetările, în anii 1902-1903, împreună cu Emanuel cavalier de Costin, proprietar al

⁶⁰ Niculică 2014, 528-529.

⁶¹ Romstorfer 1893, 243, 256-Abb. 29-31.

⁶² cf. Romstorfer 1894a, 49.

⁶³ Romstorfer 1893, 243.

⁶⁴ *Wer ist's? Unsere Zeitgenossen. Zeitgenossenlexikon*. Herausgegeben von Herrmann A. L. Degener, III. Ausgabe, Leipzig 1908, 650; Nistor 1930, 551-552; Klein 1990/1991, 37-42; Mais, 1990/1991, 42-46; Pavljuk 2000, 121-124; Satco 2004, I, 2004, 569; Niculică 2009, 35-37 și nota 85; Niculică 2013, 530; Niculică 2013a, 495-496.

unei porțiuni a sitului arheologic. A publicat informații valoroase despre obiecte preistorice descoperite în Bucovina în periodicele *Mittheilungen* și *Jahrbuch der Central-Commission*, fiind, totodată, autor al unui studiu detaliat despre ceramica pictată cucuteniană de la Koszyłowce (astăzi Koshylivtsi, raion Zalischyts'kyi, regiunea Ternopil, Ucraina), activitatea sa publicistică fiind una impresionantă⁶⁵.

În *Geschichte der Bukowina* (Cernăuți, 1896), bazându-se deja pe o serie de date cunoscute în urma cercetărilor arheologice din Bucovina, Kaindl redă câteva piese cucuteniene (fig. I-III – ceramică pictată de la Șipeniț și o statueta antropomorfă de la Siret). Din nou, descoperirile de la Șipeniț (trebuie să ne închipuim cât de mult i-a fascinat pe contemporani ceramica pictată de aici!), au atras atenția. Săpăturile, despre care se scrie că au început în anul 1893, „datează din perioada de tranziție de la epoca tânăra a pietrei spre epoca bronzului”⁶⁶. Aici s-au descoperit „colibe împletite din nuiele”, unse cu argilă, „așa cum se întâlnesc și astăzi în zonele sărace în lemn din nordul Bucovinei”⁶⁷. Despre ceramică, autorul apreciază că „vasele de lut, prevăzute cu ornamente demne de remarcat, unele de aproape 3/4 m în înălțime și la fel de late, au avut diverse scopuri în gospodărie”. Interesant este că s-a constatat prezența „animalelor domestice”, dovadă a unei intense locuiri umane preistorice la Șipeniț: sunt amintite resturile osteologice provenind de la vite, oi și porci. Este remarcată, de asemenea, prezența greutăților de lut pentru războiul de țesut, alături de resturile unui cuptor⁶⁸.

Date mai amănunțite ne oferă Kaindl despre așezarea cucuteniană de la Șipeniț în studiul *Prähistorisches aus der Bukowina. Forschungen auf dem Gräberfelde von Unterhorodnk-Prädit und in der prähistorischen Ansiedlung von Szipenitz*, publicat în *Jahrbuch der Zentral-Kommission* (Viena, 1903)⁶⁹. Rezumând cele prezentate de Kaindl, menționăm că el notează faptul că învățătorul Vasile Arici este descoperitorul așezării și că Josef Szombathy a prezentat primul raport privind cercetările începute în 1893, în anuarul Muzeului Țării Bucovinei din Cernăuți⁷⁰. Ulterior, Vasile Arici a continuat săpăturile în diferite locuri de pe proprietatea sa, ajutat fiind de profesorul Procopovici din Kotzman (Coțman), cei doi arătându-i lui Kaindl atât materialele descoperite, cât și unele desene și fotografii. Kaindl aprecia, după încheierea

⁶⁵ Cităm selectiv: Kaindl 1893; Kaindl 1894; Kaindl 1894a, 115-116; Kaindl 1896; Kaindl 1898, 236-237; Kaindl 1901, 47-48; Kaindl 1903, 82-84; Kaindl 1903a, 97-114; Kaindl 1904, 17-44; Kaindl 1908, 144-150; Kaindl 1910.

⁶⁶ Kaindl, 1896, 12.

⁶⁷ Kaindl, 1896, 12.

⁶⁸ Kaindl, 1896, 12.

⁶⁹ Kaindl, 1903, 102-114.

⁷⁰ Kaindl, 1903a, 102.

săpăturilor din 1893, că locuirea preistorică de la Șipeniț, era caracterizată de prezența unor colibe de nuiete împletite, unse cu lut, apreciind că au fost distruse de un incendiu; se pare că existau locuințe adâncite (gropi), dispuse, conform spuselor învățătorului Vasile Arici, pe un rând⁷¹. Deoarece materialele descoperite au ajuns preponderent la Viena, la Muzeul Curții Imperiale și doar câteva la *Muzeul Țării Bucovinei* din Cernăuți, Raimund F. Kaindl a decis reluarea cercetărilor, cu sprijinul unui alt proprietar al sitului de la Șipeniț, Emanuel cavaler de Costin⁷². Ceramica a fost descrisă, în mod special, datorită cantității mari descoperite și datorită decorului. Se apreciază că vasele au fost lucrate îngrijit, că multe dintre ele au fost decorate cu pictură roșie, maro și negru, de regulă fiind preferate spiralele și elipsele, alături de unele forme geometrice (Pl. VIII/1/fig. 108-109; VIII/2/fig. 96, 98, 100, 102-103). Atrage atenția un vas de mari dimensiuni cu înălțimea de 46 cm și diametrul de 54 cm, cu fundul îngustat, cu pictură la partea superioară (Pl. VIII/2/fig. 95)⁷³. Sunt amintite și vasele de mai mici dimensiuni, precum paharele, castroanele, la care se adaugă „mici idoli feminini”, fusaiiolele, capacele și vasele de tip binoclu (Pl. VIII/1-2), multe dintre aceste tipuri fiind întâlnite și în domeniul ceramicii pictate din Galiția, inclusiv de la Bilcze Złote (astăzi în Ucraina, raion Ternopil’), așa cum arată Kaindl⁷⁴. O statueta antropomorfă feminină descoperită la Siret, publicată anterior (piesa lui Josef von Guter – n.n), este asemănată cu descoperirile de la Șipeniț⁷⁵. Și piesele de piatră sunt descrise de Kaindl: de la obiecte rotunjite sau cu urmele unor desprinderi (probabil galeți, frecătoare, percutoare, nuclee), vârfuri de săgeată triunghiulare (Pl. VIII/1/fig. 122), de mici dimensiuni, așchii de silex, fragmente de cuțite și răzuitoare de silex, topoare și dălțițe de piatră; câteva piese de corn, una prezentând o perforație (Pl. VIII/1/fig. 124), atrag și ele interesul științific al lui Kaindl⁷⁶.

Mult mai amplu este studiul publicat de Raimund F. Kaindl în 1904⁷⁷, în care apar noile cercetări de la Șipeniț, desfășurate în anul 1903 cu ajutorul lui Emanuel cavaler de Costin. Au fost efectuate sondaje în mai multe puncte de pe suprafața sitului, descoperirile, asemănătoare celor din 1902 fiind trimise la Muzeul Curții Imperiale din Viena, la Muzeul Țării Bucovinei din Cernăuți, unele ajungând și în posesia unor particulari, inclusiv a lui Emanuel cavaler de Costin⁷⁸. Au fost

⁷¹ Kaindl, 1903a, 102-103.

⁷² Kaindl, 1903a, 103-104.

⁷³ Kaindl 1903a, 108 și fig. 95.

⁷⁴ Kaindl 1903a, 109-110 și fig. 97-98, 101-103, 106, 108, 110, 120-121.

⁷⁵ Kaindl 1903a, 110.

⁷⁶ Kaindl 1903a, 111-114, fig. 122.

⁷⁷ Kaindl 1904, 17-44.

⁷⁸ Kaindl 1904, 17-18.

descoperite, în zona numită de localnici Balecinca, vase cu o pictură bogată, acoperite cu roșu și negru, vasele fiind uneori în întregime pictate; autorul observă că „spațiile dintre liniile principale sunt umplute de linii drepte, paralele. Îndeosebi linia dreaptă și ornamentul geometric au mai mare valoare în cazul acestei picturi”⁷⁹. De o frumusețe aparte sunt vasele pictate pe întreg corpul⁸⁰ (Pl. IX/7). În studiu sunt ilustrate diferite alte obiecte, precum greutatea de argilă⁸¹ (Pl. IX/6, 15) sau reprezentări zoomorfe⁸² (Pl. IX/6, 16-17). Atrage atenția o statueta antropomorfă de mari dimensiuni (20 cm), cu incizii orizontale pe abdomen, cu reprezentarea triunghiului pubian, având incizii în zona gâtului, „care trebuie să desemneze un colier”, precum și un număr de șase orificii, două în zona capului, două pe umeri și două pe lateralele abdomenului⁸³ (Pl. X/1). Cantitatea ceramicii și diversitatea formelor l-au determinat pe Kaindl să includă o ilustrație bogată în studiul său⁸⁴ (Pl. X/2). Kaindl afirmă un lucru interesant: contextul descoperirii (groapă, locuință sau mormânt) era dificil de reconstituit, întrucât nu s-au făcut observații precise⁸⁵. El mai arată că așezarea consta din colibe cu pereții lucrați din nuiele lipite cu lut, afirmând că s-a utilizat și papură pentru acoperiș; remarcând existența unei bălți în apropiere – Kaindl face astfel o mică reconstituire a mediului natural preistoric⁸⁶.

Câteva observații interesante notate de Raimund F. Kaindl cu prilejul săpăturilor din septembrie 1903, trebuie evocate aici. La 30 cm adâncime s-au descoperit mai multe grupaje de vase, dintre care unul conținea cenușă, toate obiectele fiind dispersate pe o suprafață de doar câțiva metri pătrați⁸⁷. Într-un alt loc, spre nordul așezării, la 40 cm adâncime, a fost găsit un vas cu înălțimea de 10,5 cm, care conținea „pământ și oase”; Kaindl identifică și un strat de argilă, cu grosimea de 12-15 cm, ars la partea superioară (cea inferioară era naturală, nearsă), cu lungimea pe axa E-V de 1,5 m, iar pe axa N-S de 1 m. Deasupra acestui strat de lut erau câteva resturi de cărbuni, în timp ce pe o suprafață de cca. 1m² erau împrăștiate resturile unui vas de mari dimensiuni, „care purta urme „clare de ardere”, care nu proveneau de la arderea într-un cuptor, Kaindl presupunând arderea pe loc a recipientului, întrucât în zona vasului se observa jar. Având în vedere observațiile generale, autorul are în vedere

⁷⁹ Kaindl 1904, 18-19

⁸⁰ Kaindl 1904, 20, fig. 9-13.

⁸¹ Kaindl 1904, fig. 15.

⁸² Kaindl 1904, fig. 16-17.

⁸³ Kaindl 1904, 24-25, fig. 23.

⁸⁴ Kaindl 1904, fig. 25.

⁸⁵ Kaindl 1904, 25.

⁸⁶ Kaindl 1904, 26.

⁸⁷ Kaindl 1904, 26-27.

existența unei locuințe care a suferit un incendiu puternic⁸⁸. Interesantă este observația lui Kaindl: în apropierea acestui loc care păstrează urmele unui incendiu violent a avut loc o „sărbătoare”, câteva oale de mici dimensiuni, cu oase și cenușă, găsite în apropierea podelei de lut ars, „îngropate în casă”, conducând spre ipoteza unei ceremonii funerare. El mai arată că lângă oala de mici dimensiuni, care conținea oase arse, la 20-30 cm sub stratul de lut ars, au fost găsite: un vas-binoclu întreg, patru jumătăți de vas-binoclu, care nu se potrivesc unele cu altele, o jumătate de vas-binoclu, o oală de mici dimensiuni și un capac; sub toate aceste rămășițe a fost descoperită „o bucată de os putred”. Kaindl ajunge la următoarea concluzie: sub podeaua de lut era o groapă, în care au fost adunate toate obiectele sus menționate, considerând că deși fragmentare, obiectele nu au fost aruncate, ci așezate cu grijă în groapă. Aceste obiecte erau utilizate în cadrul unor „obiceiuri”, iar Kaindl, în virtutea cunoștințelor sale etnografice, menționează un obicei foarte interesant, cunoscut la populația huțulă din Bucovina: spargerea intenționată a unei oale, pentru a alunga răul, „în acest scop nefiind aleasă oala cea mai bună”⁸⁹. Concluzionând, R. F. Kaindl susține că este vorba despre un loc de înmormântare, încercând și o reconstituire a scenariului funerar: defunctul „era incinerat, cenușa și resturile oaselor erau adunate într-o oală, care era așezată lângă celelalte anexe, îndeosbi lângă numeroasele vase-binoclu, într-o groapă puțin adâncă. Apoi, aceasta era acoperită cu bucăți de lut ars, se mai aplica un strat consistent de lut și se aprindea focul, pentru a ține departe animalele. Se pregătea mâncare pentru ospățul mortului. Acest lucru este dovedit de mulțimea vaselor, mari și mici (precum pahare pentru băutură), care au fost descoperite în partea sudică a așezării (de la Șipeniț – n.n.)”. Căutând câteva analogii pentru acest gen de descoperire, cu defunctul incinerat și acoperit cu lut galben, Kaindl amintește cercetările lui K. Hadaczek (cercetările de la Zelechów și Niesłuchów din Galiția)⁹⁰.

În încheierea acestor rânduri consacrate profesorului Raimund F. Kaindl și contribuției sale la cunoașterea culturii Cucuteni din Bucovina, nu putem decât să afirmăm că avem în fața noastră unul dintre arheologii cu o puternică intuiție a realității din teren. Observațiile sale minuțioase, încercările de reconstituire și înțelegere a construcțiilor, a utilizării practice a inventarului arheologic, a destinației rituale a unor complexe arheologice ni-l înfățișează pe profesorul Kaindl ca un veritabil cercetător al preistoriei europene.

⁸⁸ Kaindl 1904, 27-28.

⁸⁹ Kaindl 1904, 29-30.

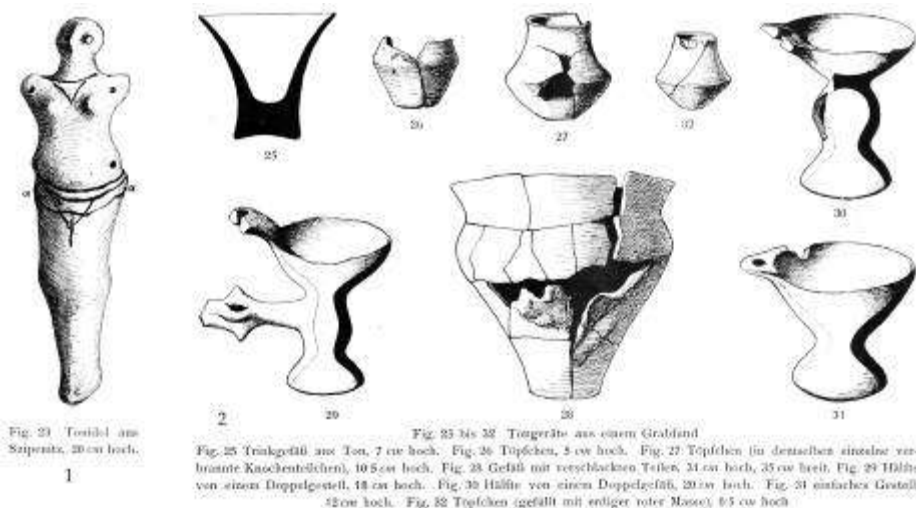
⁹⁰ Kaindl 1904, 31.

Pl. IX. 1-7. Ceramică descoperită în așezarea cucuteniană de la Șipeniț (astăzi în reg. Cernăuți, Ucraina) / 1-2. Ceramic found in the Cucutenian site of Șipeniț (nowadays in the region of Chernivtsi, Ukraine) (Kaindl 1904).

Personalitate proeminentă a învățământului din Bucovina, profesorul Heinrich Klausner (1838-1911) (Pl. I/5) face și el parte din categoria celor care au studiat, chiar dacă la un nivel amatoristic, „antichitățile” descoperite în provincie. A activat ca profesor și

director al *Gimnaziului Superior* din Rădăuți (1883-1895), a fost Inspector școlar și funcționar ministerial (din 1898), profesor la Cernăuți, la *Școala Reală* și la *Gimnaziul de Stat*⁹¹. A avut calitatea de conservator al *Comisiei Centrale*, pentru secțiunea I-a, în perioada 1887-1909⁹², fiind, totodată, membru al curatorului *Muzeului Țării Bucovinei* din Cernăuți⁹³. H. Klauser a participat la cercetările de teren și la primele săpături din zona necropolelor tumulare de la Horodnic de Jos și Volovăț (lângă Rădăuți, jud. Suceava), alături de Josef Szombathy și Karl A. Romstorfer. În același timp, profesorul H. Klauser, impresionat de frumusețea ceramicii pictate de la Șipeniț, a redactat un studiu despre o serie de obiecte descoperite în așezarea cucuteniană (Pl. VII/2). În baza manuscriselor sale, în periodicul *Mittheilungen der Central-Kommission* au fost publicate câteva notițe despre descoperirile preistorice din Bucovina (inclusiv Șipeniț)⁹⁴.

Pl. X. 1. Statuetă antropomorfă; 2. ceramică descoperită în așezarea cucuteniană de la Șipeniț (astăzi în reg. Cernăuți, Ucraina) / 1. *Anthropomorphic figurine*; 2. *ceramic found in the Cucutenian site of Șipeniț (nowadays in the region of Chernivtsi, Ukraine)* (Kaindl 1904).

Preotul și publicistul Vasile Tomiuc (1844-1914) (Pl. I/6), membru marcant al cerului din Bucovina, a fost, la rândul său, unul dintre pasionații arheologi amatori ai

⁹¹ Wurzer 1911, 63-67; Satco, 2004, II, 579; Ungureanu 2006, 25; Ungureanu 2007, 77, 83, 88; Niculică 2009, 38 și nota 96; Niculică 2011, 293-303; Niculică 2013, 531; Niculică 2013a, 496; Fodor 2014, 418-420.

⁹² cf. ***, *Mittheilungen*, 1908, III. Folge, VII. Band, p. XV; Wurzer, 1911, 67.

⁹³ Niculică 2011, 296 și nota 21.

⁹⁴ ***, *Notizen*. 57, in *Mittheilungen*, XVI. Jahrgang, N.F., 1890, 133; ***, *Notizen*. 40, in *Mittheilungen*, XXVI. Jahrgang, N.F., 1900, 105; Much 1902, 120-121 și fig. 1-4)

provinciei. A absolvit Facultatea de Teologie din Cernăuți, ulterior devenind preot paroh la Bădeuți, Milișăuți și Rădăuți. Alături de scrierile sale referitoare la istoria mănăstirilor Bucovinei, menționăm că a luat parte, alături de profesorul Heinrich Klauser, la unele cercetări de teren din depresiunea Rădăuți, precum și la primele săpături din necropola tumulară de la Volovăț (jud. Suceava)⁹⁵. Meritele sale au fost evidențiate prin nominalizarea, în anul 1898, ca membru corespondent al *Comisiei Centrale*⁹⁶. Deși activitatea sa în domeniul preistoriei este minimală, arătăm totuși că a descoperit vestigii preistorice în albia pârâului Sucevița, afluent de dreapta al Sucevei⁹⁷. Întâmplarea a făcut ca numele preotului Vasile Tomiuc să fie legat de una dintre cele mai frumoase piese specifice lumii eneolitice: sceptorul cruciform de la Bădeuți, sincron cu sfârșitul fazei Cucuteni A – faza Cucuteni A-B, păstrat astăzi în colecțiile *Muzeului Bucovinei* din Suceava (Pl. V/1, 2 a-b). Piesa a fost reprezentată grafic în cunoscutul studiu intitulat *Vorgeschichte*, semnat de Josef Szombathy, din cadrul cunoscutei monografii *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* (1899), grafica fiind semnată de Theodor von Ehrmanns (Pl. V/1)⁹⁸.

Pl. XI. a-b. Reprezentare antropomorfă feminină descoperită de Josef von Gutter la Siret; b. Foto S. Ignătescu, 2008 / a-b. *Anthropomorphic feminine representation discovered by Josef von Gutter at Siret* (***) *Notizen*. 135, in *Mittheilungen*, X. Jahrgang, N.F., 1884, fig. 7); b. Foto by Sorin Ignătescu, 2008.

⁹⁵ Ignat 1978a, 108; Ignat 2006, 9.

⁹⁶ Niculică 2013, 531-532; Niculică 2013a, 496-497.

⁹⁷ ***, *Suczawitzerbach, Fund*, in *Mittheilungen*, Dritte Folge, Band VI, Nr. 8, August 1907, p. 200 – notiță publicată pe baza raportului redactat de Vasile Tomiuc.

⁹⁸ Szombathy 1899, 49-56; Rezuș 1975, 24; Niculică 2009, 47; Niculică 2009, 52 și nota 137; Niculică 2009a, 180-182 și fig. 1-2.

1

2

Pl. XII. 1. Placa de pe mormântul lui Josef von Gutter; 2. Monumentul funerar al căpitanului Josef von Gutter, fost primar al Siretului, din cimitirul catolic de la Siret / 1. plate on Josef von Gutter's tomb; 2. funerary monument of captain Josef von Gutter, former mayor of the town of Siret, in the catholic cemetery of Siret.

Trecând în revistă aspectele înfățișate în rândurile de mai sus, apreciem aportul pozitiv al cadrului instituțional specific Imperiului Austriac; specialiștii trimiși de Viena în Bucovina, care, de-a lungul anilor au ocupat poziții înalte și au putut să direcționeze și să amplifice cercetările arheologice, așa cum este cazul lui Raimund F. Kaindl – profesor universitar și Karl A. Romstorfer – restaurator de monumente istorice, în mod deosebit acesta din urmă, au gândit și realizat două instituții fundamentale de cultură: *Muzeul Țării Bucovinei* (1893) și *Muzeul Orășenesc Suceava* (1900). Faptul că la inițiativa lui Karl A. Romstorfer s-a publicat *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums / Anuarul Muzeului Țării Bucovinei*, în paginile cărui au semnat nume importante ale preistoriei europene, precum Paul Reinecke⁹⁹, arată seriozitatea cu care s-a lucrat, precum și impactul puternic al descoperirilor arheologice din Bucovina în rândul cercurilor științifice austriece, dovada fiind și atenția acordată de *Comisia Centrală* și *Societatea de Antropologie*, aceasta din urmă fiind la originea cercetărilor lui Josef von Szombathy în Bucovina. „Antichitățile” de la Șipeniț, în mod special, despre care la vremea respectivă s-a apreciat că aparțin unor civilizații strălucite, de mult apuse, au suscitât interesul lui Josef von Gutter, Josef Szombathy, Raimund F. Kaindl, Karl A. Romstorfer, Heinrich Klauser, aceștia apreciind deosebitul simț artistic al reprezentărilor ceramice. În colaborare cu pasionații arheologi amatori români: Dionisie Olinescu, Vasile Arici, Emanuel de Costin, au fost realizate cercetări de suprafață, sondaje și săpături arheologice. Totodată, rapoartele trimise de conservatorii și membrii corespondenți ai *Comisiei Centrale* din Viena, publicate în *Mittheilungen der k.k. Central-Kommission*, conțin unele dintre cele mai vechi mărturii despre splendida civilizație cu ceramică pictată de pe teritoriul provinciei austriece Bucovina. Chiar dacă și în alte locuri din Bucovina s-au descoperit vestigii arheologice valoroase, care astăzi pot fi atribuite fără vreo îndoială culturii Cucuteni, cum ar fi interesantele materiale de la Siret – *Zamca* și *Cărămidăria Beill*, ineditul, formele ușor reconstituibile și decorul excepțional al vaselor de la Șipeniț a ocupat, așa cum reiese și din expunerea noastră, locul cel mai important în mentalul colectiv științific din ultimul deceniu al sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Avem, prin urmare, în fața noastră, contactul direct cu primele gânduri și primele materiale cucuteniene recuperate de arheologii profesioniști și amatori, austrieci și români, din așezarea de la Șipeniț. Intervenția noastră de față trebuie continuată, însă, în viitor, printr-un studiu amănunțit în depozitele de arheologie ale muzeelor și arhivelor vieneze, pe baza cărora vor putea fi reconstituite, cu ușurință, vechile săpături din acest sit, începând cu anul 1893. Atât ceramica, cât și rapoartele redactate de conservatorii și membrii corespondenți din Bucovina, ai *Comisiei Centrale*, își așteaptă valorificarea definitivă, în interesul istoriografiei naționale, dar și a civilizației cucuteniene.

⁹⁹ Reinecke 1896, 40-45.

Înțelegerea valorilor universale ale culturii Cucuteni, așa cum le cunoaștem și percepem noi astăzi, nu se poate produce fără o incursiune, fie ea și minimală în trecut, și, mai ales, fără să rostim numele celor care, cu peste 130 de ani în urmă, în Bucovina, îndepărtata provincie imperială, au recuperat din adâncul pământului, vestigiile cucuteniene; aceste nume, nemuritoare, aparțin preistoriei austriece și românești, și, în același timp, preistoriei Europei.

Bibliografie

- Andrieșescu, I. 1936, *Cercetări și descoperiri arheologice în Bucovina*, Cronica Numismatică și Arheologică 12, 105, ianuarie-martie, 161-173.
- Andrieșescu, I. 1943, *Bucovina și Basarabia în lumina arheologiei*, Analecta 1, 3-33.
- Boghian, D., Mihai, C. 1987, *Le complexe de culte et le vase à décor ornithomorphe peint découverts à Buznea (départ. de Iași)*, în Petrescu-Dîmbovița, M., Ursulescu, N., Monah, D., Chirica, V. (eds.), *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BMA 1, Iași, 313-324.
- Costin, G. 1865, *Anunțu*, Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina 1, nr. 6, 1 iunie, Cernăuți, 12.
- Demciuc, V. M. 2006, *Karl Adolf Romstorfer, restaurator al monumentelor istorice din Bucovina*, Crai Nou, Suceava, nr. 4286, miercuri, 18 octombrie 2006, 5.
- Emandi, I. E. 1985, *Muzeul de Istorie Suceava*, București.
- Fodor, L.-M. 2014, *Învățămintul gimnazial de stat în Cernăuțiul Habsburgic: evoluție și importanță*, Analele Bucovinei 21, 2 (43), 411-431.
- Gassauer, R. 1933, *Briefe Gutters an Wickenhauser*, Bukowiner Heimatblätter, herausgegeben von A. Nibio, Radautz, Jahrgang I, Heft 2-3.
- Grigorovitza, Em. 1908, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București.
- Heinrich, A. 2003, *Josef Szombathy (1853-1943)*, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 133, Viena, 1-45.
- Ignat, M. 1969, *Din istoricul cercetărilor arheologice din județul Suceava*, Studii și Materiale. Istorie 1, 93-104.
- Ignat, M. 1978, *Dionisie Olinescu*, Suceava 5, 513-520.
- Ignat, M. 1978a, *Necropola tumulară de la Volovăț – „Dealul Burlei”*, Suceava 5, 107-140.
- Ignat, M. 2006, *Necropolele tumulare din zona Rădăuți în cadrul lumii traco-getice (sec. VII-V a.Ch.)*, Târgoviște.
- Jumară, D. 2005, *Societăți culturale academice românești din Bucovina în perioada interbelică*, Iași.
- Kaindl, R. F. 1893, *Die Anthropologische Gesellschaft in Wien in ihrem Verhältnisse zur Bukowina*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 1, Czernowitz, 72-74.
- Kaindl, R. F. 1894, *Der rumänische archäologische Verein in der Bukowina*, Czernowitz.
- Kaindl, R. F. 1894a, *Notizen. 77 (Bericht über im August 1893 in der Bukowina vorgenommene prähistorische Forschungen)*, Mittheilungen 20. Jahrgang, N.F., 115-116.
- Kaindl, R. F. 1896, *Geschichte der Bukowina. Erster Abschnitt. Von den ältesten Zeiten bis zu den Anfängen des Fürstenthums Moldau (1342)*, Czernowitz.

- Kaindl, R. F. 1898, *Notizen. 119 (Funde in der Bukowina)*, Mittheilungen 24. Jahrgang, N.F., 236-237.
- Kaindl, R. F. 1901, *Notizen. 17 (Archäologische Untersuchungen zu Wassilen und Panka in der Bukowina)*, Mittheilungen, 27. Jahrgang, N.F., 47-48.
- Kaindl, R. F. 1903, *Bericht über die Ausgrabungen der Hügelgräber von Unter-Horodnik und Prädit (Bukowina)*, Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 33, Viena, 82-84.
- Kaindl, R. F. 1903a, *Prähistorisches aus der Bukowina. Forschungen aus dem Gräberfelde von Unterhorodnik-Prädit und in der prähistorischen Ansiedlung von Szipenitz*, Jahrbuch der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 1, Viena, 97-114.
- Kaindl, R. F. 1904, *Prähistorisches aus der Bukowina. (Neue Forschungen in Szipenitz)*, Jahrbuch der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 2, Viena, 17-44.
- Kaindl, R. F. 1908, *Neolithische Funde mit bemalter Keramik in Kozylowce (Ostgalizien)*, Jahrbuch für Altertumskunde 2, Viena, 144-150.
- Kaindl, R. F. 1910, *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnographie Osteuropas*, Wien und Braunschweig.
- Klein, A. A. (1990/1991), *Raimund Friedrich Kaindl, Leben und Werk (1866-1930)*, in *Kaindl-Archiv. Mittheilungen der Raimund Friedrich Kaindl Gesellschaft*, Heft 8, Stuttgart, p. 37-42.
- Loghin, C. 1926, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775-1918 (în legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți.
- Mais, A. 1990/1991, *Das Verhältniss Raimund Friedrich Kaindls zur Volkskunde*, in *Kaindl-Archiv. Mittheilungen der Raimund Friedrich Kaindl Gesellschaft*, Heft 8, Stuttgart, 42-46.
- Mihai, C., Boghian, D. 1985, *Complexul cucutenian de cult descoperit la Buznea (com. Târgu Frumos)*, MemAntiq 9-11 (1977-1979), 429-452.
- Monah, D. 1997, *Plastica antropomorfa a culturii Cucuteni-Tripolie*, BMA 3, Piatra-Neamț.
- Morariu, C. (1888-1891), *Kulturhistorische und ethnographische Skizzen über die Rumänen der Bucovina*, 1 Theil, Resicza-Wien.
- Morariu, C. 1893, *Părți din istoria Românilor bucovineni scrise în limbă populară*, Cernăuți.
- Much, M. 1902, *Notizen. 24. (Steinzeitliche Keramik in der Bukowina)*, Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 28, Viena, 120-121.
- Niculică, B. P. 2006, *Karl Adolf Romstorfer*, Crai Nou 4250, marți, 29 august 2006, Suceava, 5.

- Niculică, B. P. 2008, *Societatea arheologică română din Bucovina (Der Rumänische archäologische Verein in der Bukowina)*. 122 de ani de la înființare, Crai Nou 19, nr. 4780, vineri, 4 iulie, Suceava, 5.
- Niculică, B. P. 2009, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava.
- Niculică, B. P. 2009a, *Sceptres cruciformes en pierre de l'Énéolithique découverts sur le territoire de la Moldavie*, în Cotiuga, V., Tencariu F. A., Bodi, G. (eds.), *Itinera in praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, Iași, 179-191.
- Niculică, B. P. 2010, *Les premiers tumuli de la Bucovine. Les recherches de la fin du XIXe siècle et le début du XXe siècle de la zone Horodnic de Jos (dép. de Suceava)*, SAA 16, 71-92.
- Niculică, B. P. 2010, *Karl Adolf Romstorfer, un pionnier de la recherche des dépôts de Bronzes de la Bucovine*, în Bolohan, N., Mățău, F., Tencariu, A. (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 321-340.
- Niculică, B. P. 2011, *Un arheolog bucovinean uitat: profesorul și conservatorul Heinrich Klauser*, ArhMold 34, 293-303.
- Niculică, B. P. (2013), *Arheologie și arheologi în Bucovina secolului al XIX-lea. De la anticarism la instituționalizare*, Analele Bucovinei 20, 2 (41), 517-533.
- Niculică, B. P. 2013a, *Câteva remarci privind primele descoperiri arheologice preistorice din Bucovina (secolul al XIX-lea)*, în Purici, Șt., Vitcu, D. (eds.), *Crezul Istoriei. In Honorem prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, la 75 de ani*, Iași, 487-502.
- Niculică, B. P. 2014, *Despre activitatea arheologică a lui Josef Szombathy în Bucovina. Cercetările din anii 1893-1894*, Analele Bucovinei 21, 2 (43), 495-508.
- Nistor, I. I. 1930, *Raimund Frederic Kaindl (1866-1930)*, Codrul Cosminului 6, 551-552.
- Olaru, M. 2002, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți.
- Olinescu, D. 1876, *Din Bucovina*, Familia 12, 37, 12/24 septembrie, 442.
- Olinescu, D. 1876a, *Din Bucovina*, Familia 12, 46, 14/26 noiembrie, 550.
- Olinescu, D. 1884, *Tesaurulu dela Petrosa seau „Cloșca cu puii ei de aur”*. Studiu arheologicu, Gherla.
- Olinescu, D. 1885, *Anticități din Bucovina*, Tribuna 2, 47, 28 februarie/12 martie, 186-187.
- Olinescu, D. 1885a, *Anticități din Bucovina*, Tribuna 2, 48, 1/13 martie, 190-191.
- Olinescu, D. 1885b, *Necesitatea unei societăți arheologice*, Familia 21, 39, 29 septembrie/11 octombrie, 460, 462.
- Olinescu, D. 1885c, *Scrisori din Bucovina. (Descoperire arheologică, o Societate arheologică română în Cernăuți, artiste)*, Familia 21, 52, 29 decembrie/10 ianuarie, 625.

- Olinescu, D. 1886, *Antichitățile din Bucovina. I*, Voința Națională 3, nr. 630, 13/25 septembrie, 2-3.
- Olinescu, D. 1886a, *Starea archeologică în Bucovina*, Tribuna 3, 10, 14/26 ianuarie, 37.
- Olinescu, D. 1889, *Convorbiri archeologice. Cu privire la români*, Familia 25, 23, 4/16 iunie, 271.
- Olinescu, D. 1894, *Charta archeologica a Bucovinei*, Buletinul Societății Geografice Române 15, 1-2, București, 64-94.
- Olinescu, D. 1894a, *Chărțile Bucovinei*, Buletinul Societății Geografice Române 15, 3-4, București, 3-10.
- Pavljuk, O. M. 2000, *Bukovina. Viznačni postati. 1774-1918 (biografičnij dovidnik)*, Černivci.
- Petrino, O. 1871, *Steingeräthe aus der Bukowina*, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1, Viena, 109-110.
- Predescu, L. 1999, *Enciclopedia României. Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București.
- Prelicz, V. 1886, *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer*, Sereth.
- Prelicz, V. 2011, *Geschichte der Stadt Sereth und ihre Alterthümer / Istoria orașului Siret și antichitățile sale*, ediție îngrijită de B.P. Niculică, traducere de I. Rostos, Iași.
- Reinecke, P. 1896, *Skythische Alterthümer in der Bukowina*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 4, Czernowitz, 40-45.
- Reli, S. 1927, *Orașul Siret în vremuri de demult. Din trecutul unei vechi capitale a Moldovei*, Cernăuți.
- Romstorfer, K.A. 1889, *Funde in der Bukowina*, Mittheilungen der K.K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 15, Viena, 32-33.
- Romstorfer, K. A. 1891, *Sereth als Fundort archäologischer Gegenstände*, Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 17, Viena, 80-83.
- Romstorfer, K.A. 1893, *Notizen. 135. (Gefäße aus Schipenitz)*, Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 19, Viena, 243-244, 256-Abb. 29-31.
- Romstorfer, K.A. 1893a, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 1, Czernowitz, 45-71.
- Romstorfer, K.A. 1894, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 2, Czernowitz, 115-119.
- Romstorfer, K.A. 1894a, *Notizen. 2. (Neuere interessante Funde in der Bukowina)*,

- beziehungsweise Erwerbungen des Landes-Museums), Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 20, Viena, 49-50.
- Romstorfer, K.A. 1895, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 3, Czernowitz, 141-143.
- Romstorfer, K.A. 1896, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 4, Czernowitz, 136-139.
- Romstorfer, K.A. 1897, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 5, Czernowitz, 83-87.
- Romstorfer, K.A. 1898, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 6, Viena, 111-115.
- Romstorfer, K.A. 1899, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 7, Czernowitz, 104-114.
- Romstorfer, K. A. 1903, *Bronzekelt und Armspange aus Schipenitz*, Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 3. Folge, II. Band, 12, Dezember, Viena, 399-400.
- Romstorfer, K.A. 1904, *Aus den Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmale*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 11, Viena, 85-89.
- Romstorfer, K.A. 1904a, *Funde in Burdey (Bukowina)*, Mittheilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale 3. Folge, III Band, 1-3, Januar-März, Viena, 40-43.
- Rusu, D. N. 1999, *Membrii Academiei Române 1866-1999. Dicționar*, ed. a II-a, București.
- Satco, E. 2004, *Enciclopedia Bucovinei*, I-II, Iași.
- Sbiera, I. G. 1904, *Olinschi (Olinescu) Dionisiu*, în Diaconovich, C. (coord.), *Enciclopedia Română*, III, Sibiu, 453.
- Sbiera, I. G. 1904a, *Petrino P. Otto*, în Diaconovich, C. (coord.), *Enciclopedia Română*, III, Sibiu, 577.
- Szombathy, J. 1894, *Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 2, Czernowitz, 11-21.
- Szombathy, J. 1895, *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 3, Czernowitz, 20-24.

- Szombathy, J. 1896, *Zweite Recognoscierungstour in die Bukowina*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 4, Czernowitz, 131-135.
- Szombathy, J. 1899, *Vorgeschichte*, in *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, 49-56.
- Șerban, C. 1996, *Karl Adolf Romstorfer (1854-1917)*, Codrul Cosminului, S.N., 2 (12), 511-519.
- Ungureanu, C. 2006, *Inspectorii școlari din Bucovina în perioada 1869-1918*, Glasul Bucovinei 13, 50, 2, 23-37.
- Ungureanu, C. 2007, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău.
- Vatamaniuc, D. 1996, *Dionisie O. Olinescu, arheolog și cronicar al vieții științifice, culturale și artistice*, Analele Bucovinei 3, 1, 17-32.
- Werenka, D. 1895, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785)*, Czernowitz.
- Wurzer, R. 1911, *Regierungsrat Heinrich Klauser*, Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums 19, Czernowitz, 63-67.